

ŞEBBÎR AHMED OSMÂNÎ VE “FETHU’L-MÜLHİM Bİ-ŞERHİ SAHÎHÎ’L-İMÂM MÜSLİM” ADLI ESERİ

Erdiñ AHATLI*
İnam ul HAQ**

Öz

Hız. Peygamber’in (a.s) söz, fiil ve takrîrlerini içeren en sağlam kitaplar arasında ikinci sırada yer alan kitap, İmam Müslim’in *Sahîh*’idir. İlk zamandan itibaren bu eser üzerinde farklı çalışmalar yapılmış olup bunların önemli bir kısmı şerh mahiyetindeki çalışmalardır. Çağdaş dönemde yazılan şerhler arasında önemli bir yere sahip olan ve bazı özellikleri nedeniyle öne çıkan şerh, Pakistan’lı âlim Şebbîr Ahmed Osmânî’nin Fethu’l-mülhim’idir. Eser Hanefî bir âlimin kaleme alıp Kitâbü’n-nikâh bölümüne kadar getirebildiği eksik bir şerhtir. Bilahare aynı ekolün temsilcisi Muhammed Takî Osmânî tarafından bitirilmiştir. Bu makalede söz konusu şerhin içerik, metod ve kaynaklar açısından analizi yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Sahîh-i Müslim Şerhi, Şebbîr Ahmed, Fethu’l-mülhim.

Shabbir Ahmad 'Uthmānī and His Book "Fath al-Mulhim bi sharhi Şahîh al-Imām Muslim"

Abstract

The second most robust collection of Prophet Muhammad’s (PBUH) sayings, actions, and silent confirmations is the book of Imam Muslim known as Şahîh Muslim. Since its inception, scholars started working on the target book. Amongst these exercises commentaries hold significant position. Between contemporary written commentaries, the commentary of a Pakistani scholar Shabbir Ahmad 'Uthmānī i.e. *Fath al-Mulhim* is an outstanding piece of writing from different aspects. The work is an incomplete commentary written until Kitâb al-nikâh by a Hanafî scholar, and then it is completed by Muḥammad Taqî 'Uthmānī who is a scholar from the same school of thought. This research article analyzes the content of the commentary, methodology and references used in the *Fath al-Mulhim*.

[You may find an extended abstract of this article after the bibliography.]

Keywords: Şahîh Muslim’s Commentary, Shabbir Ahmad, Fath al-Mulhim.

Giriş

İslam dininin ikinci kaynağını teşkil eden hadisi konu alan Hadis ilmi, tarih boyunca din adamlarının derin ilgilerini kazanmış ve büyük eserlerin yazıldığı bir alan olmuştur. İmam Müslim’in (ö. 261/874) *Sahîh*’i bu kitaplar arasında çok önemli bir yere sahip olup değerini her zaman koruyan bir eserdir. Mezkûr eserin farklı yönlerini ele alan pek çok çalışma vardır. Bunlar arasında müstedrekler, müstahrecler, muhtasarlar, tam şerhler veya *Müslim*’den seçilmiş bazı hadislerin şerhleri, haşiye ve ta’likler, garîbü’l-hadîsler, *Müslim*’in

* Doç. Dr. Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi (eahatli@sakarya.edu.tr)

DOI: <http://dx.doi.org/10.17335/sakaifd.417644> ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5663-7540>

Geliş T. / Received Date: 21/04/2018

Kabul T. / Accepted Date: 06/06/2018

** Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Doktora Öğrencisi (inaseem_84@yahoo.com) ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4246-9619>

râvileri üzerindeki farklı çalışmalar, kitâbü'l-hatimler¹ vb. çalışma türleri yer almaktadır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla söz konusu eser üzerine yazılmış, Arapça, Urduca, Farsça ve Türkçe haşiye, ta'lik ve şerh mahiyetindeki çalışmaların sayısı yüzü aşmaktadır.² Bunlardan bazıları basılmış, bazıları el yazması halinde, kimilerinin ise sadece isimleri bilinmektedir. Tespitlerimize göre bu alandaki en eski çalışma Muhammed b. Ebî Nasr el-Humeydî'nin (ö 488/1095) *Tefsîru ğarîbi mâ fi's-Sahîhayn*'idir.³ Bu eser, isminden de anlaşıldığı gibi *Sahîhayn* üzerine yapılmış bir çalışmadır. Sadece İmam Müslim'in *Sahîh*'i üzerine yapılmış ve kaynaklarda ismi geçen⁴ ilk şerh çalışması ise Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâ'il el-İsbahânî'nin (ö 520/1126) *et-Tahrîr fî şerhi Müslim*'idir. Sonraki dönemlerde yazılmış önemli eserler ise şunlardır: Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali el-Mâzerî'nin (ö. 536/1142) *el-Mu'lim bi-fevâidi Sahîhi Müslim*'i, Kâdî İyâz'ın (ö. 544/1150) *İkmâlu'l-Mu'lim bi-fevâidi Sahîhi Müslim*'i, Kurtubî'nin (ö. 656/1258) *el-Müfhim limâ üşkile min telhîsi kitâbi Müslim*'i, İmam Nevevî'nin (ö. 676/1277) *el-Minhâc şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*'ı, Muhammed b. Hilfe el-Übbî'nin (ö. 827/1424) *İkmâlü İkmâli'l-Mu'lim*'i, Muhammed b. Atâullah el-Herevî'nin (ö. 829/1426) *Fazlü'l-mün'im fî şerhi Sahîhi Müslim*'i,⁵ Muhammed b. Yûsuf es-Senûsî'nin (ö. 895/1490) *Mükemmilü İkmâli'l-İkmâl*'i, Suyûtî'nin (ö. 911/1505) *ed-Dîbâc 'alâ Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*'ı, Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî'nin (ö. 923/1517) *Minhâcu'l-ibtihâc bi-Şerhi Müslim*

- 1 Bir kitabı okuduktan/okuttuktan sonra hocanın talebelerine söz konusu kitap ve yazarıyla ilgili yazdırılan/ ya da daha önceden hazırlanmış bilgilerden oluşan eserler. Detaylı bilgi için bkz. Abdullah Aydınlı, *Hadis İstihlâhları Sözlüğü* (İstanbul: İFAV, 2013), 115.
- 2 Söz konusu çalışmaların dökümünü veren kaynaklar için bkz. Abdülhay el-Hasenî, *es-Sekâfeti'l-İslâmiyyeti fi'l-Hind* (Dimaşk: Mecme'u'l-Lüğati'l-Arabiyye, 1983), 152; Sıddık Hasen Hân el-Kannûcî, *el-Hitta fî zikri's-sihâhi's-sitte* (Beyrût: Dâru'l-Celîl, Umman, ts.), 351-378; Ebû Ya'lâ el-Beydâvî el-Mağribî, *et-Ta'likâtü'l-müstezrafe 'ale'r-Risâleti'l-müstezrafe* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2011) [Muhammed b. Ca'fer el-Kettanî, *er-Risâleti'l-müstezrafe li-beyânî meşhûri kütübî's-Sünneti'l-Müşerrefe*] birlikte], 58-65; Carl Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-arabî*, çev. Abdülhalim en-Neccâr (Mısır: Dâru'l-Ma'ârif, ts.), 3:180-185. Fuâd Sezgin, *Tarihu't-türâsi'l-arabî*, çev. Mahmûd Fehmî Hicâzî (Riyâd: İdâretü's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 1991), 1:255, 256, 264-277; Ebû 'Amr Osmân İbnü's-Salâh, *Sıyânetu Sahîhi Müslim mine'l-ihlâtî ve'l-ğalat ve humâyetühü mine'l-iskâtî ve's-sekat*, nşr. Muvaffak b. Abdillâh (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2007), 9-17; M. Yaşar Kandemir, "el-Câmiu's-Sahîh," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 7 (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 124-129; Ömer el-Mecidî, "Şürûhâtü Sahîhi Müslim el-Mağribiyye," *Da'vetü'l-Hak Dergisi* 29, sy. 3. [http://www.almarkaz.ma/Article.aspx?C=5890# \(17-02-2018\)](http://www.almarkaz.ma/Article.aspx?C=5890# (17-02-2018)); Semî'ullah Sa'dî "Devre cedid ka Hadîsî zahire, ek ta'ârufi câize," *eş-Şerî'a* 28, sy. 9 (2017): 18-28; sy. 11 (2017): 18-28.
- 3 Kâhire: Menşûratu Mektebeti's-Sünne, 1995.
- 4 Bkz. Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Minhâc şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc* (Kâhire: Müessesetü'l-Kurtuba, 1994), 1:207. Eserin ilginç bir yönü şudur: Yazar bu şerhi yazmaya başlamış ancak tamamlayamadan vefat etmiş, sonra babası İsmâ'il b. Muhammed el-İsbahânî (ö 535/1141) onu tamamlamıştır. Bkz. Ebû Bekr b. Ahmed Takiyyuddîn b. Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye* (Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1407), 1:302.
- 5 Katar: Dâru'n-Nevâdir, 2016 (5 cilt, Hayz bölümüne kadar).

İbni’l-Haccâc’ı, Ali el-Kârî’nin (ö. 1014/1605) *Minhâcü’-d-dîbâc’ı*, Yûsuf Efen-dizâde Abdullah Hilmi’nin (ö. 1167/1753-54) *‘Înâyetü’l-meliki’l-mün’im li-şerhi Sahîhi Müslim’i*.

Eser son asırda da bazı şerhler yazılmıştır. Arapça şerhler arasında Şebbîr Ahmed Osmânî’nin (ö. 1369/1949) *Fethu’l-mülhim’i*,⁶ Safiyurrahman Mübârekpûrî’nin (ö. 1427/2006) *Minnetu’l-mün’im’i*,⁷ Muhammed b. Sâlih el-Useymîn’in (ö. 1421/2001) *Şerhu Sahîhi Müslim’i*,⁸ Mûsa Şâhin’in (ö. 1430/2008) *Fethu’l-mün’im’i*, Muhammed Takî Osmânî’nin *Tekmiletü Fethi’l-mülhim’i*, Ebü’l-Eşbâl Hasen ez-Züheyri’nin *Şerhu Sahîhi Müslim’i*, Muhammed Emin b. Abdillal el-Hererî’nin *el-Kevekbü’l-vehhâc’ı*,⁹ Muhammed b. Ali el-İtyûbî’nin¹⁰ *el-Bahru’l-muhîtu’s-seccâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. el-Haccâc’ı*¹¹ zikredilebilir.

Urdu dilinde de Müslim’in *Sahîh’ine* bazı şerhler yazılmıştır.¹² Gulâm Rasûl Sa’îdî’nin (ö. 1437/2016) *Şerhu Sahîh-i Müslim’i*¹³ ile Abdülazîz Alevî’nin *Tuhfetü’l-müslim’i* bunlardandır.¹⁴ Türkçede ise Ahmed Davudoğlu’nun *Sahîh-i Müslim Tercümesi ve Şerhi*¹⁵ ile Mehmet Sofuoğlu’nun *Sahîh-i Müslim ve Tercemesi*¹⁶ adlı şerhler bulunmaktadır.

Söz konusu şerhler arasında Pakistan’lı âlim Şebbîr Ahmed Osmânî’nin *Fethu’l-mülhim bi-şerhi Sahîhi’l-İmâm Müslim*¹⁷ adlı eseri önemli bir yere sahiptir ve bazı özellikleri açısından ön plana çıkmaktadır. Hanefî âlimlerden çok

6 Makalede incelenen eser.

7 Riyâd: Dâru’s-Selâm, 1990 (4 cilt).

8 Kâhire: el-Mektebetü’s-Sünne, 2008 (8 cilt).

9 Beyrût: Dâru Tavkî’n-Necât, 2009 (26 cilt).

10 Etiyopyalı olan yazarın nisbesi Bazı kaynaklarda el-İsyûbî (veya el-Esyûbî) olarak kaydedilmiştir, ancak söz konusu matbu eserde yazarın nisbesi el-İtyûbî olarak geçmektedir. Bkz. Muhammed b. Ali el-İtyûbî, *el-Bahru’l-muhîtu’s-seccâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc’ı* (Suudi Arabistan: Dâru İbni’l-Cevzî, 1426-1433).

11 Suudi Arabistan: Dâru İbni’l-Cevzî, 1426-1433 h. (24 cilt). Ayrıca yazar, *Kurratu aynı’l-muhtâc fî şerhi Mukaddîmeti Sahîhi Müslim İbni’l-Haccâc* adıyla İmâm Müslim’in *Mukaddîme*’sine iki ciltlik şerh de yazmış olup eser aynı yayınevi tarafından basılmıştır (1424).

12 Vahîdü’z-zamân’ın *el-Mu’lim’i*, Fazıl Muhammed Yûsuf Zaî’nin *Tuhfetü’l-mün’im* (Zekât bölümüne kadar), Muhammed Zekerîya İkbâl’ın *Tefhîmu’l-müslim’i* (Tercüme ve yer yer dipnot şeklinde açıklamalar bulunmaktadır), Mahbub Ahmed’in *În’âmâtü’l-mün’im li-tâlibâtü’l-müslim’i* (Medresedeki kız öğrenciler için belirli maddeler üzerinde bir şerh), İkrâm Ali Bagalpûrî’nin *Nef’u’l-Müslim’i* (İmân bölümünün tek ciltlik şerhidir), Abdüsselam Bestevî’nin *Keşfu’l-mülhim’i*, Abdulkayyûm Hakkânî’nin *Şerhu Sahîh-i Müslim’i* (“Salât” bölümüne kadar 10 cilt olarak basılmış olup kalan kısmın yazımına devam edilmektedir. Bunların dışında sadece Müslim’in *Mukaddîme*’sinin 7 şerhi daha tespit edilmiştir).

13 Lahor: Ferîd Buk Stâl, 2000 (7 cilt).

14 Lahor: Nu’mânî Kütübâne, 2017 (8 cilt).

15 İstanbul 1973-1980 (11 cilt). Eserle ilgili detaylı bilgi için bkz. Erdiç Ahatlı, “Türkiye’de Hadisi Anlama Çalışmaları: Ahmed Davudoğlu ve Müslim Şerhi Örneği,” *Hadis Tetkikleri Dergisi* 3, sy. 1 (2005): 73-89.

16 İstanbul: İrfan Yayınevi, 1970 (8 cilt).

17 Osmânî’nin eserine verdiği isim yukarıda zikredildiği gibi (*Fethu’l-mülhim...*) olmakla birlikte, istifade ettiğimiz baskı *Tekmilê*’siyle beraber neşredildiğinden üzerindeki ismi

azı *Müslim* üzerine şerh veya haşiye çalışması yapmasına rağmen Hanefî bir âlimin *Sahîh-i Müslim* üzerine yaptığı, her ne kadar tamamlanmamış olsa da, yazıldığı döneme kadarki en kapsamlı şerh olma özelliğini taşımaktadır. Eserle ilgili Pakistan'da telif edilmiş bir makale,¹⁸ bir yüksek lisans¹⁹ ve bir doktora tezi²⁰ olduğu tespit edildi. Ayrıca makalenin yazım aşamasının sonlarına doğru esere dair ikinci bir Arapça makale²¹ ve Türkiye'de yapılmış bir yüksek lisans tezine²² daha vakıf olundu.

Söz konusu çalışmaların değerleri teslim edilmekle birlikte bu makale bazı yönlerden onlarda bulunan kimi eksikleri gidermiş ve mezkûr eserin tahliline bir katkı sağlamış olacaktır. Mesela eserin baskıları hakkında kapsamlı bilginin olmaması, özel olarak bâb başlıkları açısından baskılardaki farklılıklara değinilmemesi, kendi kullandığı nüsha olan *Sahîh-i Müslim* ve *Fethu'l-mülhim* arasındaki bâb başlıkları ile Osmânî'nin eklediği ara başlıkların bir karşılaştırmasının yapılmaması, şerhteki ara başlıklar hakkında analiz eksikliği,²³ Osmânî'nin eserde kullandığı kaynakların incelenmemesi, şerhte gösterilen kaynaklara eleştirel yaklaşımın olmaması vb. hususlar zikredilen çalışmaların eksik yönleri olup bu makalede işlenen konular arasındadır.

Eserin incelemesine geçmeden önce müellifi hakkında kısaca bilgi vermek uygun olacaktır.

"*Mevsû'atü Fethi'l-mülhim bi-şerhi Sahîhi'l-İmam Müslim*" şeklindedir. Bundan dolayı makalede bu baskı için *Mevsû'atü Fethi'l-mülhim* ismi kullanılmıştır.

- 18 Zeytûn Begüm Şemseddîn, "Fethu'l-mülhim, bi-Şerhi Sahîhi Müslim Dirâse Tahliliyye," *Ma'ârif-i İslâmî* 1, sy. 1 (2002): 189-221.
- 19 Atâ'urrahmân, "eş-Şeyh Şebbîr Ahmed el-Osmânî ve menhecühû fi kitâbihî Fethi'l-mülhim" (Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası İslam Üniversitesi İslamabad, ts.). Uluslararası İslam Üniversitesi kütüphanesinde tezi baştan sona mütalaa etme imkânı bulduk.
- 20 Zeytûn Begüm Şemseddîn, "Şebbîr Ahmed el-Osmânî ve Kitâbuhû Fethi'l-mülhim, Dirâse Nakdiyye" (Doktora Tezi, Pencâb Üniversitesi, 1984). Tezi elde edebilmek için bazı teşebbüslerde bulunmamıza rağmen maalesef Pencâb Üniversitesi, bünyesinde yapılan tezlere hiçbir şekilde ulaşma imkânı tanımamaktadır.
- 21 Seyyid Abdülmâjid Gavri, "Fethu'l-mülhim, bi-Şerhi Sahîh-i Müslim li'ş-Şeyh Şebbîr Ahmed el-Osmânî Dirâse Hadisiyye," *el-Hadîs Dergisi*, sy. 13 (2017): 137-165.
- 22 Yusuf Ziya Mermertaş, "Şebbîr Ahmed Osmani ve Fethü'l-Mülhim'deki Şerh Metodu" (Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2017).
- 23 Sadece Mermertaş'ın tezinde bu ara başlıkların bir kısmı on kategoriye ayrılarak birden çok örnekle açıklanmıştır. Bkz. Mermertaş, "Şebbîr Ahmed Osmani ve Fethü'l-Mülhim'deki Şerh Metodu," 56-67.

I. Şebbîr Ahmed Osmânî²⁴

Tefsir, hadis, fıkıh ve kelim alanında uzman olan Fazlullah b. Fazlurraman Şebbîr Ahmed Osmânî,²⁵ 10 Muharrem 1305’de (28 Eylül 1889) Hindistan’ın Bicnor şehrinde doğdu. Yedi yaşında medrese eğitimine başladı, 14 yaşında o dönemde Hindistan’ın en önemli eğitim merkezi olan Diyûbend medresesine girdi ve 1325/1907’de medrese eğitimini tamamlayarak oradan mezun oldu.

Mezuniyetini müteakip aynı medreseye müderris olarak tayin edildi, ardından Fethpûrî medresesine reîsülmüderrisîn olarak gönderildi, fakat bir süre sonra hocalarının isteğiyle tekrar Diyûbend medresesinde müderrislik görevine döndü. 1346/1927 yılında Enver Şah Keşmîrî (ö. 1352/1933) ile Dâbil medresesine gitti, ancak 1361/1942’de tekrar Diyûbend medresesine çağırıldı. Bir yıl Diyûbend medresesinde vazife icra ettikten sonra bir daha Dâbil medresesinde görevlendirildi ve bir buçuk sene orada kaldı. Tatil döneminde 1363/1944’de Diyûbend’e döndüğünde hastalandı ve bundan sonra müderrislik görevi almadı. Sadece evinde ders halkalarını devam ettirdi.

Bundan sonra siyasi hareketlere katılıp hayatının sonuna kadar bu sahada yoğun olarak çalıştı. 1366/1947 yılında Hindistan’dan ayrılarak dünya haritasında Pakistan adıyla bağımsız olarak yer alan Müslüman ülkenin kurucusu Muhammed Ali Cinnah’ın (ö. 1367/1948) isteği ile Pakistan bayrağını göndere çekti.

Bağımsızlık sonrası Diyûbend bölgesi Hindistan topraklarında kalmıştı. Bu sebeple Osmânî Pakistan’a hicret etti ve Karaçi’ye yerleşti. 1369/1949 yılında bir toplantı için gittiği Hindistan’da vefat etti. Naaşı Karaçi’ye getirilip orada defnedildi.

Osmânî, biri 1328/1910, diğeri 1337/1919 yıllarında olmak üzere iki kere Hicaz’a yolculuk yapmıştır. 1323/1905 yılında evlenmiş fakat hiç çocuğu olmamıştır.

24 Hayatı hakkındaki bilgiler için bkz. Envâru’l-Hasen, Şerkoti, *Hayât-i Osmânî* (Karâçi: Mektebetü Dâri’l-’Ulûm, 2014). Abdülkayyûm Hakkânî, (ed.) “Tezkire ve Sevânih Allâme Şebbîr Ahmed Osmânî,” *el-Kâsim* 9, sy. 6-8 (2005). (Urduca dilinde basılan hakemsiz aylık bir dergi olup bu neşir özel sayı olarak basılmıştır). Muhammed Ekber Şâh Buhârî, *Bîs ‘Ulemâ’i Hak* (Lahor: Mektebe Rahmâniye, ts.), 52-87.

25 Osmânî’nin hayatıyla ilgili kaynaklarda ismi yukarıda zikrettiğimiz gibi geçmektedir. Ancak *DÎA*’daki “el-Câmiu’s-Sahîh” maddesinde (7:127) ve İSAM Kütüphanesi’nin internet ortamındaki kataloğunda (297.332 OSM.F) ismi “Fazlullah Cabir (Şebbîr) Ahmed” olarak geçmektedir. Yaptığımız araştırma ve taradığımız ilgili kaynaklarda Cabir ismine rastlayamadık. Çok düşük bir ihtimal olarak bu, eserin ilk baskısında bulunan ve Osmânî’nin kendi isminden önce tevazu için kullandığı “el-Cânî (suçlu/günahkâr) الجاني kelimesinin yanlış okunmasından kaynaklanmış olabilir.

A. Hoca ve Talebeleri

Talebelik hayatında farklı hocalardan ders almış olup bunlar arasında Gulâm Rasûl Hezârî (ö. 1270/1884), Muhammed Yasîn Şerkôtî (ö. 1325/1907), Şeyhu'l-Hind Mahmûd Hasen Diyûbendi (ö. 1339/1920), Hakîm Muhammed Hasen (ö. 1345/1927), meşhur hocalarıdır.²⁶ Uzun bir zaman hocalık yapan Şebbîr Ahmed Osmânî'den pek çok talebe istifade etmiştir. Talebelerinden tanınan bazıları şunlardır: Muhammed İdrîs Kandehevî (ö. 1394/1974), Muhammed Şefî Osmânî (ö. 1396/1976), Muhammed Yûsuf Bennûrî (ö. 1397/1977), Kârî Muhammed Tayyib Kâsımî (ö. 1403/1983), Menâzir Ahsen Geylânî (ö. 1404/1984).

B. Eserleri:

*Tefsîr-i Osmânî*²⁷

*Fazlü'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*²⁸

Fethu'l-mülhim bi-şerhi Sahîhi'l-İmâm Müslim

26 Yusuf Ziya Mermertaş'ın, Osmânî'nin hayatını ve *Fethu'l-mülhim*'i incelediği tezde bazı zühhuller olduğu tespit edilmiştir. Mesele Mermertaş, Osmânî'nin hocaları arasında Muhammed Kâsım Nânutevî'yi de zikretmiştir. Her iki âlimin doğum ve vefat tarihleri dikkate alındığında bu bilgi doğru olmamalıdır. Zira Osmânî, Muhammed Kâsım Nânutevî'nin vefatından (ö. 1880) yaklaşık dokuz yıl sonra 1889 yılında doğmuştur. Yine tezde Osmânî'nin hocası Muhammed Yasîn, müftü Şefî'in oğlu olarak kaydedilmiştir. Oysa gerçek tam tersidir, yani hocası Muhammed Yasîn müftü Şefî'in babasıdır. Yine Arapça kaynaklardaki yazımdan neşet etme ihtimali olan bir husus ise Murtezâ Hasen Candpûrî'nin, Murteza Hasan es-Şândefûrî olarak zikredilmesidir. Bkz. Mermertaş, "Şebbîr Ahmed Osmani ve Fethü'l-Mülhim'deki Şerh Metodu," 25.

27 Şâh Veliyullah ed-Dihlevî'nin oğlu olan Şâh Abdülkâdir, *Müdhû'l-Kur'ân* adlı bir meâl yazmıştı. Yaklaşık bir asır geçtikten sonra dilde meydana gelen değişiklikler sebebiyle Şeyhu'l-Hind Mahmud Hasen Diyûbendi bu eseri esas alarak evvela dilini güncelleştirip ardından kısa bir hâşiye ve ta'lîk çalışmasına başlamış, ancak Âl-i İmrân veya Nisâ suresini bitirdiğinde vefat etmiştir (ö. 1339/1920). Daha sonra Şebbîr Ahmed Osmânî, Mahmûd Hasen'in yarım kalan eserini *Fevâid-i Tefsîriyye* adını vererek 1350/1932'de tamamlamıştır. Ne var ki mezkûr eser ilim muhitlerinde ve halk arasında *Tefsîr-i Osmânî* adıyla meşhur olduğu için bu isimle neşredilmiştir. Bu tefsir Farsça, İngilizce, Tamilce (Hindistan'daki bir yerel dil), Peştuca'ya da tercüme edilip basılmıştır. Bir dönem Suudî Arabistan'da da devlet tarafından basılıp dağıtılan söz konusu tefsir halen Pakistan'da en çok kullanılan kaynaklar arasındadır. Detaylı bilgi için bkz. Veli Râzi tarafından tefsirin başında yazılan mukaddime. Bkz. Şebbîr Ahmed Osmânî, *Tefsîr-i Osmânî*, nşr. Muhammed Velî Râzî (Karaçi: Dâru'l-İşâ'at, 2007), 1:4-10; Şebbîr Ahmed Osmânî, *Mebâdî ilmi'l-hadîs ve usûlih* (Kâhire: Dâru's-Selâm, 2018), 32-33; Abdülfettâh Ebû Gudde, "Ta'rîf bi-kitâbi Fethi'l-Mülhim Şerhi Sahîhi Müslim ve sahibihî el-Allâme Şebbîr Ahmed el-Osmânî -rahimehullah- me'a tenvîhi bi-hidmâtî'l-ulemâi'l-Hünûd li-ulûmî'l-hadîs," *Mecelletü'd-Dâ'î* 37, sy. 4 (2013).

<http://www.darululoom-deoband.com/arabic/magazine/tmp/1363152533fix4sub3file.htm>

(12-02-2018). İnternet erişiminde sayfa numaraları olmadığı için bunlar verilememiştir.

28 Karaçi: İdâre 'Ulûmî's-Şer'iyye. *Sahîh-i Buhârî*'nin ders takrirlerinden oluşan bir eser olup Kâdî Abdurrahmân tarafından derlenmiştir. Bkz. Khalid Zaferullâh Dâûdî, *Şâh Veliyullah Dihlevî'den Günümüze Pakistan ve Hindistan'da Hadîs Çalışmaları* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1995), 345.

*Hutebât-i Osmânî*²⁹

Te’lifât-i Osmânî (Makalelerinden oluşan bir eser)³⁰

II. Fethu’l-mülhim bi-şerhi Sahîhi’l-İmâm Müslim

Eser *Sahîh-i Müslim*’in şerhleri arasında önemli bir yere sahiptir. Nitekim Zâhid el-Kevserî (ö.1371/1952) *Sahîh-i Müslim*’in farklı şerhlerini tanıttıktan sonra eserin değerini şu şekilde vurgulamaktadır: “*Fethu’l-mülhim*’in yazılmasıyla birlikte telafi edilmesini çok arzu ettiğimiz ancak gideremediğimiz bir kaybımızı gidermiş olduk. (...) Her açıdan yeterli ve tatminkâr bulduğumuz bu büyük ve hacimli şerhi şekil ve muhteva açısından da çok beğendik”.³¹

Uzun bir zaman hadis dersleri veren Şebbîr Ahmed Osmânî’nin hangi sebeplerle ya da hangi amaçlar doğrultusunda bu şerhi yazmaya niyetlendiği ve yazmaya ne zaman başladığı ile ilgili olarak eserde herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Ancak müellifin mezhebinden ve şerh içerisinde ele aldığı konulardan hareketle onun bu şerhi yazma amaçlarından birisinin Hanefî bakışıyla bir Müslim şerhi yazmak olduğu düşünülebilir. Zira kendisinden önce Hanefî âlimlerden çok azı *Sahîh-i Müslim* üzerine şerh yazmıştır. Kitâbü’n-nikâh bölümüne kadar gelen Osmânî, bu şerhi tamamlayamamıştır. Kalan kısımlar Muhammed Takî Osmânî tarafından tamamlanarak *Tekmiletü Fethu’l-mülhim* adıyla neşredilmiştir.

Eserin birinci cildi 1352/1933’de, ikinci cildi 1354/1935’te Hindistan’ın Bicorn/Becnor şehrinde, üçüncü cilt ise 1357/1938’de Câlender şehrinde basılmıştır.³² Ardından 1369/1949’da Karaçi’de, daha sonra ise 1409/1989’da Dâru’l-Ulûm yayinevi tarafından yine Karaçi’de yeniden basılmıştır. Eserin

29 Lahor: Nazar sons Yayınevi, 1972. Osmânî’nin değişik zamanlarda ve muhtelif yerlerde yaptığı daha çok siyasi ve sosyal konuları ilgilendiren konuşmalarının Envâru’l-Hasen Şerkotî tarafından derlenmiş halidir.

30 Multân: İdara Tâlifât Eşrefiyya, 2012. Osmânî’nin İslâm, akıl ve nakil, mucizeler, Kur’ân’ın icâzı, Kur’ân’da Mîrac, Kur’ân’da Ruh, Güneşin secdesi, Cuma hutbesinin sadece Arapça olması gibi konuları içeren makaleleri olup Kâdî Abdurrahmân yayına hazırlamıştır. Bu eserin ilk kez baskısı 1973 yılında yapılmıştır.

31 Muhammed Zâhid Kevserî, *Makâlâtü’l-Kevserî* (Kâhire: Mektebetü’t-Tevfikîyye, ts.), 91.

32 Zeytûn Begüm Şemseddîn, “Fethu’l-mülhim, bi-Şerhi Sahîhi Müslim Dirâse Tahlîliyye,” *Ma’ârif-i İslâmî* Dergisi 1, sy. 1 (2002): 189-221. Yaşar Kandemir, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*’ne yazdığı maddede Müslim’in şerhleri arasında zikrettiği Şebbîr Ahmed Osmânî’nin bu eserinin 1934 yılında büyük hacimli üç cild halinde Delhi’de basıldığı bilgisini vermektedir. Kandemir, “el-Câmiu’s-Sahîh,” 7:127. Ancak yaptığımız araştırmalarda bunu tarih olarak teyid eden başka bir bilgiye rastlamadık. Sadece Özşenel’in çalışmasında Osmânî’nin hayatının anlatıldığı bölümde *Fethu’l-mülhim* baskısı için tarih zikredilmeksizin “büyük boy üç cilt” ifadesi kullanılmıştır. Bkz. Mehmet Özşenel, *Pakistan’da Hadis Çalışmaları* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2014), 155. Metinde zikredilen ilk baskısı İSAM Kütüphanesinde de (297.332 OSM.F) bulunmaktadır. Eserin bu baskısına atf yaparken *Şerhu Sahîhi’l-İmâm Müslim* ismi kullanılmıştır.

son baskısı Muhammed Raff' Osmânî'nin³³ ta'likleri ve Nûru'l-Beşer'in³⁴ hadisleri tahriç ve numaralandırma çalışmasıyla altı cilt (*Tekmile'*siyle birlikte 12 cilt) halinde 1427/2006 yılında Beyrût³⁵ ve Dimaşk'ta gerçekleştirilmiştir³⁶. Dimaşk baskısının³⁷ başında Nûru'l-Beşer tarafından dokuz sayfalık bir giriş bölümü yazılmıştır. Söz konusu bölümde şârihin (Şebbîr Ahmed Osmânî) hayatı, ilmî serüveni ve eserleri hakkında kısaca bilgi verilmiş, bunun yanı sıra muhakkiklerden Nûru'l-Beşer'in eseri yayına hazırlarken yaptığı katkılar hakkında malumat zikredilmiştir.

Bu baskılarla ilgili bazı hususlara işaret edilmesi yerinde olacaktır. Eserin ilk baskısında ara boşluklar verilmemiş, şerh kesintisiz devam eden bir metin olmuştur. Bu sebeple ilk baskısından istifade etmek biraz zordur. Söz konusu baskıda *Sahîh-i Müslim'*deki ana bölüm (kitâb) ve bâb başlıkları haşiyede, şerhteki bâb başlıkları metin içerisinde kalın fontla verilmekle birlikte yazarın yeri geldikçe bâb altlarında verdiği ara başlıklar da haşiyede yer almaktadır.

Diğer iki baskısı ise çağımızdaki baskı şartlarına uygun bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Ancak bunlardan Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî baskısının internet ortamında bulunan altıncı cildi³⁸ Osmânî'ye ait olmayıp tamamıyla İmam Nevevî'nin *el-Minhâc'*idir.³⁹ Bu büyük hatanın nasıl yapıldığı konusunda kesin bir şey söylemek zordur.

Bu iki baskıyla ilgili bir diğer husus, ilk baskıya göre bâb başlıkları açısından gösterdikleri farklılıktır. Bu iki baskıda eserin ilk baskısına göre bazı bâb başlıkları kaldırılmış, bazıları değiştirilmiş, kimi yeni başlıklar eklenmiş ve bazı yerlerde Osmânî tarafından ara başlık niteliğinde zikredilen başlıkların başına "bâb" kelimesi eklenerek bunlar bâb başlığı gibi gösterilmiştir. Bu yönüyle yapılan karşılaştırma neticesinde Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî baskısında yaklaşık kırk beş yerde⁴⁰ Dâru'l-Kalem baskısında ise takriben 147 yerde

33 Raff', Osmânî'nin oğlu ve Takî Osmânî'nin abisi olup hâlihazırda Dâru'l-'Ulûm Karâçî medresesinin müdürlüğü ve hadis hocalığı görevini yürütmektedir.

34 Dâru'l-'Ulûm Karâçî medresesinde öğretim üyesidir.

35 Beyrût baskısına atıfta bulunurken *Mevsû'atu Fethi'l-Mülhim* ismi kullanılmıştır.

36 Osmânî, *Mebâdi' ilmi'l-hadis ve usûlih*, 22; Abdülfettâh Ebû Gudde, "Ta'rif bi-kitâbi Fethi'l-Mülhim Şerhi Sahîhi Müslim ve sahibihî el-Allâme Şebbîr Ahmed el-Osmânî –rahumehullahme'a tenvîhi bi-hidmâti'l-ulemâi'l-Hünûd li-ulûmi'l-hadis," *Mecelletü'd-Dâ'î* 37, sy. 1, 2 (2012-13). <http://www.darululoom-deoband.com/arabic/magazine/tmp/1355651495fix4sub2file.htm> (6 Haziran 2017).

37 Dimaşk baskısına atıf yaparken *Fethu'l-mülhim* ismi kullanılmıştır.

38 "Cenâiz" ana bölümünden "Nikâh" ana bölümüne kadar.

39 Gavri, "Fethu'l-mülhim, bi-Şerhi Sahîhi Müslim li'-Şeyh Şebbîr Ahmed," 161-162.

40 Krş. *Şerhu Sahîhi'l-İmâm Müslim*, 1:335, 341, 397; 2:106, 222 ile *Mevsû'atu Fethi'l-mülhim*, 2:290, 305, 446; 3:503; 4:310. Bazı yerlerde yapılan ilaveler [...] halinde verilmekle birlikte (bkz. *Mevsû'atu Fethi'l-mülhim*, 2:34, 375, 377, 384, 392, 406, 446) ikinci ciltten sonra hiç işaret verilmeden ilaveler yapılmıştır.

tasarruflar olduğu tespit edilmiştir⁴¹. Bunlar arasında “Cumâ” ana bölümünden “Cenâiz” ana bölümüne kadar Osmânî tarafından ara başlık halinde zikredilmiş başlıkların Dâru’l-Kalem baskısında “bâb” kelimesi eklenerek bâb başlığı mahiyetinde zikredilmesi dikkati çekmektedir.⁴² Bundan dolayı her iki baskıdan istifade edilirken yukarıda bahsedilen tasarrufları göz önünde bulundurmak gerekir.

Dâru İhyâi’t-Türâsî’l-Arabî baskısının kapağında eserin neşrinde katkısı olan Muhammed Rafî Osmânî’nin ta’likleri, Nûru’l-Beşer’in tahrîc ve hadisleri numaralandırması, Mahmûd Şâkir’in tedkîk ve tekmilesi ibareleri zikredilmesine karşın kitap içerisinde söz konusu katkılara çok az yer verilmiş olup zikredilen kısımların da kime ait olduğunu görmek çoğu zaman mümkün olmamaktadır. Buna karşılık Dâru’l-Kalem baskısı ise yukarıda bahsedilen katkıları dipnotlarda detaylı bir şekilde vererek titiz bir neşir olduğunu göstermektedir. Bunun dışında her iki baskı mukayese edildiğinde hadislerin numaralarında yer yer farklılıklar bulunduğu görülmektedir. Bu nedenle Dâru’l-Kalem baskısı istifade açısından daha faydalıdır. Ayrıca bu baskıda yayın için Takî Osmânî’nin izin yazısı bulunduğundan daha güvenilir bir neşirdir.

A. Şârihin Kendi Mukaddime’sinin Yöntemi ve İçeriği

Yazar eserin şerhine geçmeden önce hadis ilminin birçok konusunu içeren geniş bir mukaddime yazmıştır. Burada hadisin sahihliği ve zayıflığı, hadis tarihi, ricâl ilmine ait bazı konular, *Buhârî* ve *Müslim*’le ilgili bir dizi mülâhazalar ve yine *Sahîh-i Müslim*’le alakalı bir takım özel konulara temas etmiştir.⁴³ Yazar mukaddimesiyle ilgili şunları söylemektedir: “Bunlar faydası çok, yaygınlığı bol olan hadis ilminin ve usulünün temellerini açıklayan önemli ve yararlı başlıklardır. Bu bilgileri hadis âlimleri nezdinde muteber sayılan kitaplardan seçtim ve yazım esnasında kendimden faydalı eklemeler yaptım. Neticte olarak bunların *Şerh*’in *Mukaddimesi* olmasını arzu ettim ki inceleyen kişi kitabın içerdiği metin ve sened konuları hakkında basiret sahibi olsun”.⁴⁴

Mukaddime; hadîs, eser ve haber ıstılahları, râvî ve sened yönünden hadîsin sıhhati ve zayıflığı, râvîlerin sayısına göre kısımları, vasl ve irsâl konusunda râvîlerin ihtilafı, haber-i vâhid ve kıyâs arasındaki çelişki, mütâba’ât ve şevâhid, râvîde aranan şartlar, dirâyetü’l-hadîs, usulcülerin haber-i vâhidle

41 Krş. *Şerhu Sahîhi’l-İmâm Müslim*, 1:186,238, 236, 484 ile *Fethu’l-mülhim*, 1:365; 2:19, 24; 3:86.

42 Krş. *Şerhu Sahîhi’l-İmâm Müslim*, 2:384-512 ile *Fethu’l-mülhim*, 4:289-509.

43 Mukaddime kitaptan ayrı olarak 1393/1973 yılında Mektebetü’l-Hicâz (Karaçi) tarafından, daha sonra ise Ebû Guddê’nin tahkiki ile *Mebâdî ilmi’l-hadîs ve usûlih* (مبادئ علم الحديث) adıyla basılmıştır.

En son ve muhtemelen altıncı baskısı Ebû Guddê’nin oğlu Selman’ın incelemesiyle Dâru’s-Selâm tarafından Mısır’da 2018 yılında neşredilmiştir.

44 Osmânî, *Fethu’l-mülhim*, 1:17.

İlgili tartışmaları, hasen hadîs ve ilgili konuları, belli sebepler vasıtasıyla hadisin sıhhat açısından güçlendirilmesi, *Sahîh-i Müslim*'in mecrûh râvileri, Buhârî ve Müslim arasında cereyan eden mu'an'an hadisin kabul edilip edilmeyeceği konusundaki ihtilâf, müdrec lafızlarla ilgili Müslim'in yöntemi, Hz. Peygamber'in fiilleri ve konuyla ilgili tartışmalar, Sahâbî kavli ve ilgili konular, muhtelifü'l-hadis ilmi, tercih sebepleri, cerh ve ta'dîl ilmi, Ebû Hanife'nin hadis ilmindeki yeri ve ona yöneltilen itirâzlara cevâplar, hadis öğrenme ve öğretme şartları, nâsîh ve mensûh meselesi, muvafık ve muhalif kavramları, hadisin yazılması ve tedvini, Buhârî ve Müslim'in şartları, *Sahîhayn*'la ilgili bazı mülâhazalar, Şah Veliyyullah'a göre hadîs kitaplarının dereceleri vb. konuları içermektedir.

Yukarıda söylendiği üzere yazar, kitabın mukaddimesinde şerhi yazarken alanın uzmanlarının eserlerinden yoğun bir şekilde faydalandığından bahseder. Bu faydalanmanın, aynı zamanda açıklama, ta'lîk, karşılaştırma, eleştiri ve ulaştığı sonuçları ortaya koyma şeklinde olduğu görülür. Bunları yaparken kimi zaman iktibasta bulunur, yer yer de kendine ait görüşleri serdedir, hatta ilgili eserlerde bulunmayan yeni tespitler yaptığı müşahede edilir. Bu görüşlerini genelde: *قال العبد الضعيف، وقد رأيت، نقول، قلت* ile başlayan cümleler ile ortaya koyar. Bazen de konu üzerinde şüpheler oluşturup bunlara doyurucu cevaplar vererek okuyucuların zihninde konuyu daha anlaşılır hale getirmeye çalışır.⁴⁵

Osmânî, tartışmalı konularda Hanefîlerin görüşlerini özellikle zikreder⁴⁶ ve bunları delillerle savunur. Mesela; meşhûr hadis tanımı,⁴⁷ umûmu'l-belvâ konusunda haber-i vahidin değeri,⁴⁸ haber-i vâhidin Kur'ân'ın genel hükümlerini tahsis etmesi (bu konu 14 sayfa hacminde ayrıntılı olarak ele alınmıştır)⁴⁹ mürsel hadisin kabulüyle ilgili tartışmalar,⁵⁰ mechûl ve mestûr râviler gibi konularda Hanefîlerin görüşünü ortaya koymaktadır.

Hanefîlerde yaygın hale gelmiş ama yanlış olduğunu düşündüğü bazı görüşlere karşı çıkar. Söz gelimi kıyasa aykırı olduğu düşüncesiyle fakih olmayan bir râvînin rivâyetinin reddedilmesi fikrini kabul etmez ve bunun bir bid'at (*قول مستحدث*) olduğunu söyler.⁵¹ İhtilâflı hadisler arasında çözüm yolları ararken hadisçilerin sistemini takip eder.⁵²

45 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 1:24.

46 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 1:28-29, 37-38.

47 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 1:28-29.

48 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 1:38-39.

49 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 1:50-64.

50 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 1:76-82.

51 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 1:37.

52 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 1:117-118.

Yazar mukaddimesinde usûl-i fıkıh kitaplarından bol bol istifade ettiği için, okuyucuya farklı konularda hadisçilerin ve usülcülerin görüşlerini bir arada görme fırsatını sağlar. Bu konu ve bazı diğer özellikler hakkında Zâhid el-Kevserî şöyle demektedir: “Araştırmacı eserin başında, herhangi bir grupta sınırlandırmaksızın bu konuda muhaddislerin naklettikleri görüşlerle, muhtelif mezheplere göre fıkıh usulü âlimlerinin kabullerini birleştiren, farklı hadis usulü konularını cem eden başarılı araştırma ürünü hacimli bir mukaddime bulur. Yüz sayfaya⁵³ ulaşan bu eşsiz mukaddime okuru sınırsız sayıdaki kaynakları inceleme zahmetine girmekten kurtaracaktır.”⁵⁴

Kevserî’nin talebesi ve pek çok konuda onun takipçisi olan Abdülfettah Ebû Gudde (ö. 1417/1997) de hocasını teyit ederek Osmânî’nin sadece bir nakilci olmadığını, aynı zamanda birikimli ve özgün bir âlim olduğunu göstermek için şu ifadeleri kullanmıştır: “Allah Teâlâ, kendisine üstün bir ihsan, taşkın bir kabiliyet, ince ve derin bir anlayış verdiği için, müellifin nakiller esnasında bir söze şerh, ilave, reddiye veya destek (teyit) yaparken ortaya koyduğu ifadelerin güzelliğini, inceliğini, ciddiyetini ve sağlamlığını sorma gitsin!”⁵⁵ Buna bir örnek vermek gerekirse Hz. Peygamber’in söz, fiil ve takrirlerine hadis denmesinin sebebinin ne olduğu hakkında âlimlerin görüşlerini zikreden Osmânî bunun Duhâ Sûresinin son ayetindeki “Rabbinin nimetine gelince; işte onu anlat” *واما بنعمة ربك فحدث* “*Haddis*” kelimesinden alınmış olduğunu söyler. Bu konudaki gerekçesi şöyledir: Söz konusu sûrede Allah’ın, Hz. Peygamber’i üç durumdan kurtarıp bunlara mukabil üç nimetle mükâfatlandırması zikredilmektedir. Bunlar; Allah’ın onu yetim bulup barındırması, yolunu kaybetmiş halde bulup hidayet vermesi ve yoksul bulup zengin kılmasıdır. Allah Teâlâ ihsan ettiği bu nimetlere karşılık Rasûlullah’a (s.a.) üç vazife yüklemiştir: Yetimi ezmemesi, isteyeniyi azarlamaması ve Rabbinin nimetlerini anlatması (haddis). Şebbîr Ahmed, Hz. Peygamber’in “Rabbinin nimetlerini anlatması”yla kastedilen nimetin mezkûr ayette geçen “hidayet” olduğunu söyler. Dolayısıyla Hz. Peygamber’in bu emir doğrultusunda kendisine verilen nimeti (hidayet) insanlara anlatması, bunu onlar arasında yaygınlaştırması ve onlara indirilmiş olanı açıklamak ile meşgul olması gerekmektedir. Hz. Peygamber’in söz, fiil ve takrirlerine hadis denmesi de aslında hadislerin çoğunun âyette geçen “*haddis*” emriyle alakalı olup söz konusu “hidayet”in şerhi ve beyanı olmasındandır.⁵⁶

53 Bu çalışma için istifade edilen baskıda mukaddime 208 sayfalık yer tutmaktadır. Bkz. Osmânî, *Fethu’l-mülhim*, 1:17-225.

54 Kevserî, *Makâlâtü’l-Kevserî*, 91.

55 Osmânî, *Mebâdî ilmi’l-hadîs ve usûlih*, 18; Ebû Gudde, “Ta’rîf bi-kitâbi Fethi’l-Mülhim”.

56 Osmânî, *Fethu’l-mülhim*, 1:17-18. Daha sonra yazılan bir eserde Muhammed ‘Acâc el-Hatîb’in “*haddis*” ifadesine çok kısa temas ettiği görülmektedir. Bunu şöyle ifade etmiştir: ﴿وَأَمَّا بِنِعْمَةِ﴾

Bunların dışında mukaddimedede; hadis, haber ve eser kavramları,⁵⁷ hasen hadis kavramı,⁵⁸ manen rivâyet⁵⁹ ve nâsîh mensûh⁶⁰ gibi konulara genişçe yer verilmektedir.

İmam Ebû Hanife (ö.150/767) hakkında rical uzmanlarının lehinde ve aleyhinde söylediklerinin bir araya getirildiği on altı sayfalık uzun bir bölüm de mukaddimedede yer almaktadır.⁶¹ Osmânî'nin *mukaddimesinin* özelliklerinden bir diğeri ise Ebû Gudde'nin de vurguladığı gibi⁶² ihtilaflı konularda Hanefî görüşlerini delillerle zikretmeye özen göstermesidir.

B. Müslim'in Mukaddime'sini Şerh Yöntemi

Yazar, Müslim'in mukaddimesini şerh ederken kısa kısa yorumlarda bulunmakla birlikte konunun gerektirdiği yerlerde çok detaylı açıklamalar yapmaktadır. Örneğin; besmele ve hamdele'yi kısaca tahlil etmiş,⁶³ çok hadis rivâyeti yapmamanın gerekçelerini ise farklı yönleriyle açıklamıştır.⁶⁴

Osmânî, metin açıklamaları yapar ve herhangi bir başlık atmadan yorumlarda bulunur, ama bazı yerlerde konunun önemine göre farklı başlıklar altında konuyu işler. Örneğin; nebî, rasûl, mürsel, hatm-i nübüvvet,⁶⁵ Müslim'e göre hadisin kısımları⁶⁶ ve bazı râvilerin durumu,⁶⁷ fâsıkın getirdiği haberin kabul edilmemesi,⁶⁸ haber ve şehadet (tanıklık) arasındaki fark⁶⁹ gibi konularda ara başlıklar koymuştur.

Hemen her sayfada metnin açıklanmaya muhtaç yerlerini "*Kavluhû*", diyerek ve ilgili metnin başını zikrederek şerh eder. Eğer bu bir kelimeyse onun sözlük anlamlarını, râvî ise isminin okunuş şeklini beyan eder ve ihtiyaç olduğunda onu kısaca tanıtır.

Müslim'in sadece işaret edip geçtiği yerlerde rivâyet, râvi ve benzeri konuları ayrıntılı bir biçimde zikreder. Örneğin, Müslim, Ebû Amr eş-

---

رَبِّكَ فَحَدِّثْ﴾ أَي بَلِّغْ مَا أُرْسِلْتَ بِهِ Bkz. Muhammed 'Acâc el-Hatib, *es-Sünnetü kable't-tedvîn* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1980), 20.

57 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 1:17-19.

58 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 1:64-74.

59 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 1:168-180.

60 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 1:180-185.

61 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 1:146-156.

62 Osmânî, *Mebâdî ilmi'l-hadîs ve usûlih*, 19; Ebû Gudde, "Ta'rîf bi-kitâbi Fethi'l-Mülhim"

63 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 1:227-230.

64 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 1:252-254.

65 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 1:230-233.

66 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 1:238.

67 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 1:240.

68 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 1:248.

69 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 1:248.

Şeybânî’nin iki rivâyeti olduğuna işaret eder. Osmânî, o iki rivâyeti tespit ederek şerhte zikreder.⁷⁰ Başka bir misâl olarak Müslim mukaddimede rivâyet ile şahitlik arasında bir yönden benzerlik diğer cihetten ise fark olduğunu belirtir ve başka bir açıklama yapmaz. Şârih bu meselenin daha iyi anlaşılması için *Tedribü’r-râvî*’den⁷¹ alıntularak şahitlik ile rivâyet farkını yirmi bir maddede tavsiz eder.⁷²

Bazen Müslim bir konuda sadece bir görüşü zikrettiyse şârih, söz konusu meselede âlimlerin serdettiği diğer görüşleri de verir. Mesela, bid’at ehlinin rivâyetinin kabul edilip edilmemesi konusunda Müslim bid’atçı râvîlerin muataassıp olmaları halinde rivâyetlerinin kabul edilmeyeceğini söylerken şârih bu konudaki aksi veya farklı görüşleri de zikreder.⁷³

Osmânî ele aldığı konuyla ilgili alanın uzmanlarının görüşlerini bir araya toplamaya çalışır.⁷⁴ Özellikle Hanefî mezhebinin görüşlerine yer vererek bunların delilleriyle birlikte tercih yönlerini ortaya koyar. Kimi zaman, nübüvvet ve risâletin anlamı ve aralarındaki farklar konusunda olduğu gibi âlimlerin söylediklerini peş peşe getirerek kendisinden herhangi bir ekleme yapmaz.⁷⁵

Hadislerden çıkarılan yanlış yorumlara itiraz yönelterek doğrusunun nasıl olması gerektiğini vurgular. Sözelimi bir yerde sûfîlerin, Ebû Hüreyre’nin (r.a) “Rasûlullah’tan (s.a.) iki kap ilim öğrendim. Bunlardan birini naklettim. Diğerini de nakletseydim, şu boğazım kesilirdi”⁷⁶ hadisini kendilerine has bir ilmin varlığı konusunda delil olarak kullanmalarına karşı çıkar ve bu hadisten böyle bir sonuca varılmasının yanlışlığını delilleriyle ortaya koyar. Açıklama yaparken akla gelebilecek diğer soruları da cevaplandırmaya gayret eder.⁷⁷

Şârih, kendi yazdığı mukaddimede işlemiş olduğu bir konu *Sahîh-i Müslim*’in mukaddimesinde de geçerse, konuyu tekrar ele almaz sadece önceki açıklamalarına atıfta bulunmakla yetinir. Atıf yaparken bazen ilgili yeri belirler, bazen de sadece konunun geçtiğini söyler.⁷⁸ Ancak bir yerde semâ ve likâ konusunda Buhârî ve Müslim arasındaki ihtilafı ikinci kez zikretmiştir.⁷⁹ Osmânî bazı yerlerde Müslim’in mukaddimesine yönelik olarak bazı âlimlerin eleştirilerine savunmacı cevaplar verir, kimi zaman da katılmadığı konu-

70 Bu ve benzer örnekler için bkz. Osmânî, *Fethu’l-mülhim*, 1:294-297.

71 Celâleddin Abdurrahmân b. Ebî Bekir es-Suyûtî, *Tedribü’r-râvî şerhu Takrîbi’n-Nevevî* (Riyâd: Mektebetü’l-Kevser, 1995), 1:393-395.

72 Osmânî, *Fethu’l-mülhim*, 1:249-250.

73 Osmânî, *Fethu’l-mülhim*, 1:248.

74 Osmânî, *Fethu’l-mülhim*, 1:252-253.

75 Osmânî, *Fethu’l-mülhim*, 1:230-233.

76 Buhârî, “İlim,” 42.

77 Osmânî, *Fethu’l-mülhim*, 1:257. Benzer örnekler için bkz. 1:277-279, 282.

78 Osmânî, *Fethu’l-mülhim*, 1:238, 248, 298.

79 Osmânî, *Fethu’l-mülhim*, 1:298-300.

larda Müslim'in görüşünü zayıf bulup diğerlerinin görüşlerinin tercihe elverişli olduğunu savunur. Mesela Müslim'in, Mansûr b. el-Mu'temir, Süleymân el-A'meş, İsmâil b. Ebî Hâlid'den bahsettiği bir yerde onun, bu isimleri sıralamasını kronolojiye aykırı bulan âlimlere karşı Müslim'i savunarak dindar şahsiyeti (adâleti) sebebiyle Mansûr'u önce zikretmesinde bir sakınca olmadığını belirtmiştir.⁸⁰ Bir başka yerde Müslim'in, Hz. Peygamber'e salavât getirdiğinde âl ve ashabı zikretmemesini eleştirmiş, âlimlerin salavâtta Hz. Peygamber'in âl ve ashabına de yer verdiklerini vurgulamıştır.⁸¹

Osmânî, bazen konuyu işledikten sonra o konuyu kısaca özetler. Mesela bir yerde "Bu konuda Müslim'in lehte ve aleyhtekilerle birlikte söylediklerinin özeti"⁸² şeklinde başlık açarak meseleyi kısaca ele almıştır.

Esere kendisinden önce şerh yazarlar arasında bulunan Nevevî'nin yorumlarına çok önem verir. Ancak Nevevî'nin görüşünü kabul etmediği durumlarda gerekçelerini belirterek onun görüşünü reddetmekten de çekinmez.⁸³

Osmânî, Müslim'in üslubundan hareketle birtakım çıkarımlarda bulunmuştur. Sözelimi onun, *men kezebe aleyye müte'ammiden* hadisinin metnini önce, senedini sonra zikretmesinden, bunun caiz olduğu kanaatine ulaşır.⁸⁴ Yine Müslim'in senedde sadece ismi geçtiği için mübhem kalan bir râvîyi tanıtırken "yani" kelimesini kullandığına dikkat çeker ve bu uygulamasının, onun nakil konusundaki hassasiyetini gösterdiğini ifade eder. Zira Müslim hadis metninde olmadığı için kapalı kalan bazı yerlere açıklama yaptığında "yani" ifadesini ekleyerek söz konusu ilaveleri yapmakta ve bunların metnin aslında bulunmadığına işaret etmektedir. Mesela senedde geçen "İsmail" isimli râvînin "İbn Uleyye" olduğunu bu şekilde açıklamıştır.⁸⁵ Ayrıca senedin bazı hususiyetlerine de dikkat çekmiştir. Örneğin iki ayrı senedle zikrettiği bir hadis hakkında "bu iki senedin Şu'be dışındaki tüm râvîleri Kûfelidir ve her iki senedde de tâbîtunun birbirinden rivâyeti söz konusudur" demiştir.⁸⁶ Bunların yanında şârih, yazım hataları ve nüsha farklılıklarına da işaret etmiş, gerektiğinde anlam açısından doğru olanı tercih etmiştir.⁸⁷

80 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 1:242.

81 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 1:233.

82 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 1:298-300.

83 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 1:228.

84 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 1:251.

85 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 1:252.

86 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 1:251. Benzer bir örnek için bkz. 1:293.

87 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 1:269, 287, 290.

C. *Sahîh-i Müslim*’i Şerh Yöntemi

Şârihin *Sahîh-i Müslim*’in mukaddimesinden sonraki bölümlerini şerh ederken şu şekilde bir yöntem sergilediğini söylemek mümkündür:

Her ana bölümün (kitâb) veya alt bölümün (bâb) başında olmasa da, konunun önemine göre yazar bazen hadislerin şerhine geçmeden evvel konuyu farklı boyutlarıyla açıklayan giriş mahiyetinde bir girizgâh kaleme almıştır. Mesela *Îmân* bölümünün (kitâb) başında iman merkezli değişik konuları içeren 28 sayfalık diğer yerlere oranla kitabın en geniş kısmını oluşturan bir giriş yazmıştır.⁸⁸ Bu uygulama bâblarda (alt bölüm) daha fazla göze çarpmaktadır. Söz gelimi, mest bâbında, mest üzerinde mesh etmek hakkında geniş ve faydalı bir girizgâhtan sonra hadisleri zikreder.⁸⁹

Şârih, metni şerh ederken mukaddimede takip ettiği yöntemin aynısını kullanır.⁹⁰ Genelde metni kelime kelime ele alarak kelimenin okunuş şeklini, anlamını verdikten sonra ilgili hadisin akîde, fıkıh ve ahlâkla ilgili yönlerini uzmanların görüşleri doğrultusunda beyan etmeye çalışır. Kendine has bir görüşü varsa onu da zikreder. Ne var ki şârih, yukarıdaki yöntemi uygularken metnin tüm kelimelerini tek tek açıklamaz. Sadece zikredilen konular (akîde, fıkıh, ahlâk vb.) çerçevesinde açıklanmasına ihtiyaç duyulan kelimeleri açıklar. Bütün bunları yaparken özel ve sistematik bir şekilde sürekli başlıklar atmaz. Ancak bazen farklı yerlerde konuyu boyutlarına göre değişik başlıklar altında incelemeye çalışır. Mesela vitir namazının vacibliği⁹¹ ve nafile bile olsa başlanmış bir ibadetin tamamlanmasının gerekliliği gibi konularda⁹² böyle yapmıştır. Şârih bu tarzını genellikle Hanefîlerin görüşlerini ortaya koymak için sergiler,⁹³ bazen de diğer amaçlar doğrultusunda böyle yapar.⁹⁴

Özel olarak farklı âlimler arasındaki değişik tartışmaları ve Hanefî görüşlerini ortaya koymak için “*Âlimlerin bu konudaki kavilleri*” (أقوال العلماء في)،⁹⁵

88 Osmânî, *Fethu’l-mülhim*, 1:301-320 (Îmân). Müellifin ana bölümden sonra açıklama yaptığı diğer yerler şunlardır: (Tahâret) 2:269; (Salât) 3:133, 134; (Salâtü’l-îdeyn) 4:356-358; (Salâtü’l-istiskâ) 4:386,387; (Zekât) 5:5-8; (Sıyâm) 5:183-185; (Hac) 5:352-355; (Nikâh) 6:315-322. Bunlar dışındaki diğer sekiz ana bölümün başında böyle bir açıklama bulunmamaktadır.

89 Osmânî, *Fethu’l-mülhim*, 3:5-7. Benzer örnekler için bkz. 3:168-185.

90 Mesela Cibrîl hadisinde geçen *Îmân*ın şartlarını belirten kısım oldukça geniş bir şekilde açıklanmıştır. Osmânî, *Fethu’l-mülhim*, 1:323-338.

91 Osmânî, *Fethu’l-mülhim*, 1:344-345.

92 Osmânî, *Fethu’l-mülhim*, 1:345.

93 Osmânî, *Fethu’l-mülhim*, 3:516-520; 4:47-52; 4:127-130, 153-160.

94 Osmânî, *Fethu’l-mülhim*, 3:527-530.

95 Osmânî, *Fethu’l-mülhim*, 3:319, 415, 417, 427, 435; 4:56; 5:28.

“Âlimlerin bu konudaki ihtilafları” (اختلاف العلماء في)⁹⁶ “Âlimlerin bu konudaki görüşleri” (مذاهب العلماء في)⁹⁷ “İmamların bu konudaki kavilleri” (أقوال)⁹⁸ vb. başlıklar atarak konuyu genişçe işler. Bu başlıkların bazılarında sonra “Tercih, Hanefilerin tercih ettiği” (والترجيح لما اختاره الحنفية)⁹⁹ “Hanefilere göre doğru olan görüşün ispatı” (وإثبات ما هو الحق عند الحنفية)¹⁰⁰ ve “Hanefilerin tercih ettiği görüş” (وما هو مختار الحنفية)¹⁰¹ vb. açıklamalar yaparak Hanefilerin görüşlerini öne çıkarır.

Yukarıda zikredilen ve benzeri başlıklar altında veya başlıksız şekilde ihtilafli konuları işlerken selef ulemasının görüşlerini zikredip peşinden Hanefilerin görüşleri ile diğer âlimlerin görüşlerini delilleriyle birlikte karşılıklı olarak verip Hanefilerin görüşlerini savunur.¹⁰² Hanefiler arasında farklı görüşler varsa onları da belirtir.¹⁰³

Bazı yerlerde konuyu işledikten sonra, kimi önemli noktalara işaret etmek amacıyla uyarıcı başlıklar atarak bilgi verir. Örneğin istidrâd,¹⁰⁴ tezyîl,¹⁰⁵ teznîb,¹⁰⁶ tekmîl,¹⁰⁷ tekmile,¹⁰⁸ tenbîh,¹⁰⁹ fâide,¹¹⁰ fer’¹¹¹ vb. başlıklar böyledir.

Bazen şerh ettiği konularla dolaylı bağlantısı olan meselelere de değinir. Örneğin, Ebû Tâlib’in (ö. 619 m.) imanı hakkındaki hadisi şerh ederken Muh-yiddîn İbn Arabî’nin (ö. 638/1240) Firavun’un imanı hakkındaki kanaatini eleştirir.¹¹²

Herhangi bir konuda muhtelif hadisler arasında bulunan lafız farklılıklarını dikkate alır ve ikinci hadisi açıklarken sadece ilkinde geçmeyen farklı kelimeleri tavih edip hadisin tümünü tekrar şerh etmez. Âlimlerin hadisin metnine yönelik itirazlarına ise cevap verir.¹¹³

96 Osmânî, *Fethu’l-mülhim*, 4:260, 290; 5:171.

97 Osmânî, *Fethu’l-mülhim*, 4:478; 5:233; 6:373.

98 Osmânî, *Fethu’l-mülhim*, 3:223, 231, 365; 4:368; 5:25.

99 Osmânî, *Fethu’l-mülhim*, 3:223.

100 Osmânî, *Fethu’l-mülhim*, 4:153.

101 Osmânî, *Fethu’l-mülhim*, 4:368.

102 Osmânî, *Fethu’l-mülhim*, 3:28-33, 155-163, 168-185.

103 Osmânî, *Fethu’l-mülhim*, 1:345, 346, 368-369; 3:146-148.

104 Osmânî, *Fethu’l-mülhim*, 1:312, 332.

105 Osmânî, *Fethu’l-mülhim*, 1:369.

106 Osmânî, *Fethu’l-mülhim*, 1:382.

107 Osmânî, *Fethu’l-mülhim*, 1:410.

108 Osmânî, *Fethu’l-mülhim*, 1:384.

109 Osmânî, *Fethu’l-mülhim*, 1:394, 419; 2:34, 83; 4:58.

110 Osmânî, *Fethu’l-mülhim*, 1:407; 3:230, 360.

111 Osmânî, *Fethu’l-mülhim*, 3:36.

112 Osmânî, *Fethu’l-mülhim*, 1:382, 383.

113 Osmânî, *Fethu’l-mülhim*, 3:146.

Eser, rical, fıkıh ve usulü, akâid, ahlak gibi konuların yanı sıra esrârü’ş-şerî’a ve tasavvuf yönüyle de güzel ve faydalı kısımlar içermektedir. Böylece hükümün zâhirî yönleriyle birlikte manevî yönü de ihmal edilmemiş olmaktadır. Mesela ibadetlerin en önde gelenlerinden olan namaz, oruç ve hac arasında manevi bir bağ kurar ve bunları aşk yolculuğuna benzetir. Namazı, âşığın, sevgilisi için kalbini temizlemesi; orucu, âşığın maşuku için aşk yolundaki sabrı; hacı, sevgilinin sokaklarında dolaşmasına benzetir.¹¹⁴

Şerhte edebî bir üslup kullanan Osmânî, sık sık Arapça¹¹⁵ ve bir kaç yerde Farsça¹¹⁶ şiirlerle istişhadda bulunur. Kelimelerin etimolojisi ve anlam incelikleri hakkında açıklamalar yapar. “حب” kelimesine dair naklettiği analiz¹¹⁷ ile حُسن ve جمال kelimeleri arasındaki nüans konusunda zikrettikleri burada örnek olarak verilebilir.¹¹⁸

Hadiste geçen kelimelerin anlamı hakkında farklı görüşler varsa bunlara yer verir. Mesela kıyamet günü müezzinlerin boyunlarının uzun olacağıyla ilgili hadiste geçen “أطول الناس أعناقاً” ifadesinin farklı anlamlarını zikretmiştir. Hakiki boy uzunluğu, cennette yüksek mevki sahibi olması, cennete girmedeki önceliği ve gönül rahatlığının olması bu anlamlardandır.¹¹⁹

Yazarın şerhte tamamlayabildiği bölümlerin iman, namaz, oruç, hac gibi çağdaş yorumlara çok açık olmayan taabbüdü konular olması nedeniyle eserde hadislerin güncelle alakasını kuran açıklamalar bazı istisnalar dışında fazla yer almamıştır. Mesela ahir zamanda şeytanlar tarafından Kur’ân adıyla bir eser çıkarılacağını belirten bir hadisi¹²⁰ şerh ederken Dr. Mincana (منجانا)

114 Osmânî, *Fethu’l-mülhim*, 1:355, 356. Benzer örnekler için bkz. 1:398-400, 419-427; 2:11, 12; 166; 3:187-190, 205.

115 Osmânî, *Fethu’l-mülhim*, 1:327, 332, 337, 373, 387; 2:81, 95, 275; 3:217, 218; 5:275; 6:306, 308.

116 Osmânî, *Fethu’l-mülhim*, 1:386, 399.

117 Osmânî’nin, Kastallânî’nin *el-Mevâhibü’l-ledünniyye* adlı eserinden naklettiği bilgi özetle şöyledir: “Ha” mahreçte boğaz harflerinin en uzağı, “be” ise kelimedeki sesin kendisiyle bittiği dudak harflerinin sonuncusudur. Dolayısıyla “ha” harfinde ses başlayıp “be” harfinde son bulmaktadır. Sevginin durumu ve sevilenle ilgisi de böyledir. Zira seven sevilende, ona meyletmeye davet eden bir durum gördüğü için sevginin başlangıcı sevilendir (mahbûb). Sevginin sonu da sevilene yöneliktir. Çünkü sevilen, istenen nihai amaçtır (matlubun gayesidir). Yani âşık için her şey sevgilisinden başlayıp onda bitmekte ve onun dışında hiçbir şeye ilgi duymamaktadır. Bkz. Osmânî, *Fethu’l-mülhim*, 1:427. Krş. Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî, *el-Mevâhibü’l-ledünniyye* (Kâhire: Mektebetü’t-Tevfikîyye, ts.), 2:613, 614.

118 Osmânî, *Fethu’l-mülhim*, 2:163.

119 Osmânî, *Fethu’l-mülhim*, 3:150. Benzer bir örnek için bkz. 3:153.

120 Müslim, “Mukaddime,” 7.

“¹²¹ adlı bir İngiliz’in böyle bir teşebbüse kalkıştığını ancak insanların onu dik-kate almadığını zikreder.¹²² Başka bir yerde bereket anlayışını açıklarken Osmanlı Devleti’nin batılı ülkelerle yaptığı savaş esnasında Hint müslümanlarının onlara yardım amacıyla sattıkları mallardan yüksek kâr elde etmelerini bereket olarak açıklar.¹²³ Ayette geçen Yahudilerin Hz. Üzeyir’in Allah’ın oğlu olduğunu¹²⁴ ifade etmesine, şârihin yaşadığı dönemdeki Yahudilerin itiraz ederek kendilerinin böyle bir inançta olmadıklarını belirtmeleri üzerine Hindistan’dan Emîr Şah Han’ın bu konuyu Kudüs’teki Yahudilerle müzakere ettiği, onların Yahudilerin bazılarında bu görüşün bulunduğunu itiraf ettiklerini zikreder.¹²⁵”

Yukarıda genel hatlarıyla yazarın eserinde takip ettiği yöntemin bir analizi yapılmıştır, ancak kitabın bazı özelliklerinin ayrı ayrı başlıklar altında işlenmesi yerinde olacaktır. Bu özellikler aşağıdaki şekilde başlıklandırılarak incelenecektir.

1. Bölüm (bâb) Başlıkları

Eserin değinilmesi gereken yönlerinden birisi bâb başlıklarıdır. Şârih bu konuda kendisinden önce yazılan *Sahîh-i Müslim* şerhleri arasında İmam Nevevi’nin *el-Minhâc*’ından istifade etmekle birlikte çok az yerde (tespitimize göre 17) onun bâb başlıklarına müdahale ederek değiştirmiştir.¹²⁶

Osmânî’nin, İmâm Nevevî’nin *el-Minhâc*’ında geçen bazı bâb başlıklarına müdahalesi kısaltma/ihisar şeklinde olmuştur. İlgili kısımlar incelendiğinde bunların hükmün illetinde veya istinbat cihetinde ihtilaf olan yerler olduğu gözükmemektedir. Örneğin *el-Minhâc*’ta geçen “Namazda çocukları taşımanın câizliği, necis olduğu kesinleşinceye kadar onların elbiselerinin temiz sayılması, az fiilin namazı bâtil kılmaması, aynı şekilde ara vererek namazda bir şey yapmanın namazı bâtil kılmaması bâbı”nın (باب جواز حمل الصبيان في الصلاة)

121 Metinde Arap harfleriyle yazılan bu ismin Alphonse Mingana (ö. 1937) olması güçlü bir ihtimaldir. Irak doğumlu bu teolog ve tarih araştırmacısı olan Mingana, Doğu elyazmaları üzerine çalışıp bu konuda oldukça geniş bir koleksiyon oluşturmuştur. Mingana Kur’ân’ın Kehf, Meryem ve Tâhâ surelerinin bazı parçalarını içeren bir el yazmasını ortaya çıkarmıştır. Oxford Radyokarbon Hızlandırıcısı Birimi’nin yaptığı testlerde ortaya çıkan sonuca göre, yazma en az 1370 yıllık olup % 94 ihtimalle 568 ile 645 yıllarına aittir.

Bkz. <https://www.birmingham.ac.uk/facilities/cadbury/TheBirminghamQuranManuscript.aspx> (10-04-2018), <http://www.aljazeera.com.tr/haber/1370-yillik-kuran-i-kerim-yazmasi> (13-04-2018).

122 Osmânî, *Fethu’l-mülhim*, 1:260.

123 Osmânî, *Fethu’l-mülhim*, 2:271.

124 et-Tevbe, 9/30.

125 Osmânî, *Fethu’l-mülhim*, 1:371. Benzer örnekler için bkz. 3:396, 397; 5:15.

126 Bâb başlıkları açısından karşılaştırma *Fethu’l-mülhim*’in ilk baskısıyla *el-Minhâc* arasında yapılmıştır. Eserin sonraki baskılarında da bazı değişiklikler bulunmaktadır.

وَأَنْ يَثَابَهُمْ مَحْمُولَةٌ عَلَى الطَّهَارَةِ حَتَّى يَتَحَقَّقَ نَجَاسَتُهَا وَإِنَّ الْفِعْلَ الْقَلِيلَ لَا يَبْطُلُ الصَّلَاةَ وَكَذَا وَأَنْ يَثَابَهُمْ مَحْمُولَةٌ عَلَى الطَّهَارَةِ حَتَّى يَتَحَقَّقَ نَجَاسَتُهَا وَإِنَّ الْفِعْلَ الْقَلِيلَ لَا يَبْطُلُ الصَّلَاةَ وَكَذَا (إذا فرق الأفعال ismini Osmânî sadece “Namazda çocukları taşımının câizliği bâbı” (باب جواز حمل الصبيان في الصلاة) şeklinde baş kısmını vermekle yetinmiştir.¹²⁸ Bazı yerlerde ise bu tasarrufların sebebi tam anlaşılammaktadır.¹²⁹

Birkaç yerde müellif bâb başlığına ilave yapmıştır. Buralarda Osmânî, hüküm bildirmeyen başlıklara hükümler ekleyerek okuyucuyu belli bir görüşe yönlendirmeyi istemiş olmalıdır. Mesela “Can korkusu olan birisinin imanını gizlemesi bâbı” (باب الاستسرار بالإيمان للخائف)¹³⁰ başlığını “Can korkusu olan birisinin imanını gizlemesinin cevazı” (باب جواز الاستسرار بالإيمان للخائف)¹³¹ şeklinde değiştirerek hükmü başlığa yansıtmıştır. Buna benzer ikinci bir örnekte de *el-Minhâc*’da geçen “Bile bile babasını inkâr eden kimsenin imanının durumunu açıklama bâbı” (باب بيان حال إيمان من رغب عن أبيه وهو يعلم)¹³² başlığı yerine “Kim babasını inkâr ederse o küfürdür/inkârdır” (باب من رغب عن أبيه فهو كافر) bâb başlığını koymuştur.¹³³ Diğer bazı yerlerde ise bu ilaveleri sadece başlıkların daha iyi anlaşılması için koyduğu düşünülmektedir. Mesela “Nesebe dil uzatmaya ve (ölüye) ağıt yakıp ağlayana küfür isminin kullanılması bâbı” (باب إطلاق اسم الكفر على الطعن في النسب والنياحة) başlığına “ölüye” (على) kelimesini ilave ederek lâzîmî anlamdaki ifadeyi açıkça zikretmiştir.¹³⁵

Bir yerde bâb başlığını tamamen kaldırmışken,¹³⁶ başka bir yerde Nevevî’de bulunmayan bir bâb başlığı eklemiştir.¹³⁷

127 Nevevî, *el-Minhâc*, 5:43.

128 Osmânî, *Şerhu Sahîhi’l-İmâm Müslim*, 2:139. Benzer örnekler için krş. *Şerhu Sahîhi’l-İmâm Müslim*, 2:137, 217, 270; 3:424 ile Nevevî, *el-Minhâc*, 5:39, 210, 311; 9:240.

129 Krş. Osmânî, *Şerhu Sahîhi’l-İmâm Müslim*, 1:484; 2:144, 148, 341 ile Nevevî, *el-Minhâc*, 4:3; 5:52, 62; 6:101.

130 Nevevî, *el-Minhâc*, 2:235.

131 Osmânî, *Şerhu Sahîhi’l-İmâm Müslim*, 1:290.

132 Nevevî, *el-Minhâc*, 2:68.

133 Osmânî, *Şerhu Sahîhi’l-İmâm Müslim*, 1:236. Osmânî’nin değiştirdiği bazı yerler için krş. *Şerhu Sahîhi’l-İmâm Müslim*, 1:370; 2:137, 144; 3:424 ile *el-Minhâc*, 2:23; 5:39, 52; 9:240.

134 Nevevî, *el-Minhâc*, 2:76.

135 Osmânî, *Şerhu Sahîhi’l-İmâm Müslim*, 1:238. Benzer örnek için krş. Osmânî, *Şerhu Sahîhi’l-İmâm Müslim*, 2:124 ile Nevevî, *el-Minhâc*, 2:175.

136 Osmânî, *Şerhu Sahîhi’l-İmâm Müslim*, 3:312 ile Nevevî, *el-Minhâc*, 8:314.

137 Osmânî, *Şerhu Sahîhi’l-İmâm Müslim*, 3:311 ile Nevevî, *el-Minhâc*, 8:312.

Bunlar dışında yazarın bazı yerlerde¹³⁸ de kendi şerhinde kullandığı *Sahîh-i Müslim* nüshasının bâb başlıklarına kısaltma, kaldırma, yeni bâb başlığı ekleme gibi müdahaleler yaparak başlıklarda tasarrufa gittiği görülmektedir.¹³⁹

2. Sened ve Râvîlerle İlgili Değerlendirmeleri

Müellif, genellikle râvînin ismini, okunuş şeklini, nisbesini, hocasıyla görüşmesini (likâ), cerh ve ta'dîl derecesini zikrederek onu kısaca tanıtır ve bunun için ricâl uzmanlarının söylediklerine yer verir. Örneğin, Ebû Cemre adlı bir râvî hakkında şöyle der: *Kütüb-i sitte ve Muvatta'* da söz konusu senedin haricinde geçen Ebû Cemre adlı bir râvî yoktur. Onların (yazım olarak aynı olan) hepsi Ebû Hamza'dır.¹⁴⁰ Hubeyb b. Abdirrahmân hakkında mukaddimede "*Sahîhayn*" da noktalı "Hâ" ile sadece üç Hubeyb vardır"¹⁴¹ der ve onların isimlerini zikreder. Özel bir amaç varsa, râvîyi ayrıntılı bir şekilde tanıtır. Bunu genellikle söz konusu râvî hakkındaki itirazları ya da şüpheleri gidermek için yapar.¹⁴² Bazen şüpheyi zikreder, bazen de hiç zikretmeden cevap verir. Aynı zamanda sened hakkındaki ihtilaflara yer verir¹⁴³ ve senedin, şayet varsa, özelliklerine¹⁴⁴ işaret eder.

İhtiyaç duymadıkça hadisin diğer kaynaklardan tahririni yapmaz. Ancak bazen sadece kitap ve râvî ismi vererek atıfta bulunur. Özel bir sebep varsa ilgili metinleri de zikreder. Mesela namaz için getirilen kâmetteki kelimelerin nasıl okunması gerektiği (tek veya çift) ile ilgili hadisleri bir arada inceleyip bir sonuca varmaya çalışmıştır.¹⁴⁵ Bu tutumunda hadisler arasında görülen ihtilafları çözme arzusu veya görüşlerini savunma amacıyla Hanefîlerin delillerini zikretmek istemesinin etkisi açıktır.¹⁴⁶

3. Muhtelifü'l-Hadîs Konusundaki Yöntemi

Osmânî iki veya daha fazla hadis arasında görülen ihtilafları mümkün olduğu kadarıyla gidermeye çalışır. O, Hanefî olmasına rağmen hadislerdeki ihtilafları giderme sıralamasında hadisçileri esas almıştır.¹⁴⁷ Bunun için öncelikle cem ve

138 Tespitlerimize göre 18 yerde müdahale yapmıştır. Bunlardan on yer yazar tarafından *el-Minhâc*'in başlıklarına yapılan müdahalelerdir. Sadece sekiz yer farklıdır.

139 Osmânî, *Şerhu Sahîhi'l-İmâm Müslim*, 1:180, 186, 389; 2:141, 485; 3:106, 420.

140 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 1:357-358.

141 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 1:256. وليس في الصحيحين خيبب بالمعجمة إلا ثلاثة

142 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 2:270.

143 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 2:298, 299; 3:61.

144 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 2:279, 280, 288.

145 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 3:135-139.

146 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 3:140-143.

147 Osmânî, eserinin "Haberler arasındaki tercih şekilleri" (وجوه الترجيح بين الأخبار) başlığında muhtelifü'l-hadis ilminde uygulanan yöntemleri klasik hadis kaynaklarından istifadeyle önce hadisçilerin sıralamasını, sonra da koyduğu diğer başlıkla İbnü'l-Hümâm'dan nakille

te’lîf yöntemini uyguluyor. Bu olmazsa tercih yolunu takip eder. Bu şekilde de sorunu gidermek mümkün değilse birinin mensuh olduğunu söyleyerek ihtilafı giderir. Örneğin: Cibrîl hadisi olarak bilinen hadisin farklı metinlerinde Cibrîl’in kendi ellerini nereye koyduğu hakkında ihtilaf vardır. Bazı yerlerde kendi dizleri üzerine, bazılarında Hz. Muhammed’in dizleri üzerine koyduğu belirtilmektedir. Yazar hadisleri şu şekilde cem eder: Aslında Cibrîl, sahâbîlerin ilgisini çekmek amacıyla tuhaf bir tavırla ortaya çıkar. Önce çok iyi bir öğrenci gibi diz üstü oturur ve kendi dizleri üstüne ellerini koyar. Sonra Peygamber Efendimiz’e (s.a.) “yakın olayım mı?” diyerek hitap ettiğinde bir köylü görünüşü gösterir. Bu davranışından sonra ellerini Hz. Peygamber’in dizleri üstüne koymuş ve böylece sahâbîlerin ilgisini çekmiş olabilir.¹⁴⁸

Şârih bazı yerlerde tercih yöntemini de kullanmıştır. Örneğin, *kâmet getirme*¹⁴⁹ ve *raf’u’l-yedeyn*¹⁵⁰ konusunda hadisler arasında görülen ihtilafı gidermek için Hanefî görüşünün dayandığı hadisleri bazı sebeplerden dolayı diğer hadislerle tercih etmiştir.

4. Kaynak Gösterme Yöntemi

Eserde tefsir, hadis, hadis usulü, fıkıh, usûl-i fıkıh, kelam, tarih ve diğer alanların ana kaynakları kullanılmıştır. Bu açıdan çok değerli bir çalışma olmasına rağmen kaynak gösterme şeklinin klasik tarzda olması sebebiyle atıfta bulunan kaynaklara ulaşmak ve onlardan hızlı ve istenildiği şekliyle istifade etmek çoğu zaman mümkün olmamakta veya zor olmaktadır. Bununla birlikte yazar bazen bir alıntının bittiği yerde eski yöntemini takip ederek “هـ”، “انتهى” vb. kısaltmalar kullanırken, kimi zaman herhangi bir işaret kullanmadan yeni alıntıya ya da kendi görüşünü zikreder. Böyle bir durumda alıntının nerede bittiğini ve devamındaki metnin kime ait olduğunu tespit etmek ancak kaynakların tek tek incelenmesiyle mümkün olabilir.

Kaynak gösteriminde genellikle sadece müellif ismi¹⁵¹ verilmektedir. Bu durumda farklı pek çok esere sahip bir müellifin, hangi eserinin kaynak olarak verildiğine dair sıkıntılar yaşanabilmektedir. Ayrıca “*Gazâlî dedi*”,¹⁵² “*İbn Hacer dedi*”¹⁵³ “*Suyûfî dedi*”¹⁵⁴ gibi ifadeler de çokça kullanılmaktadır.

Hanefîlerin sıralamasını vermiştir. Ancak kendisi açık bir tercih belirtmemiştir. Bununla birlikte yukarıda ifade edildiği gibi uygulamasından hareketle bu konuda hadisçilerin sırasını esas aldığı söylenebilir. Bkz. Osmânî, *Fethu’l-mülhim*, 1:114-116.

148 Osmânî, *Fethu’l-mülhim*, 1:324, 325. Benzer örnekler için bkz. 3:135-139; 336; 5:121.

149 Osmânî, *Fethu’l-mülhim*, 3:137, 138.

150 Osmânî, *Fethu’l-mülhim*, 3:154-164. Benzer örnek için bkz. 3:223-229.

151 Osmânî, *Fethu’l-mülhim*, 1:17, 19, 57, 223; 2:35, 74; 3:170.

152 Osmânî, *Fethu’l-mülhim*, 1:94, 185.

153 Osmânî, *Fethu’l-mülhim*, 1:91, 111.

154 Osmânî, *Fethu’l-mülhim*, 1:96, 136, 159.

Şebbîr Ahmed, bazen kitap ve yazar ismi,¹⁵⁵ bazen sadece kitap ismi zikreterek atıfta bulunmaktadır. Bununla birlikte bazı yerlerde şu örnekte olduğu gibi kitabın ilgili bölümüne de işaret etmektedir: *Keşf* sahibi (müellifi) mutlak ve mukayyed konusunda şöyle dedi (قال صاحب الكشف في المطلق والمقيد).¹⁵⁶ Ayrıca *Fethu'l-bârî*, Nikâh Bölümü, İhramlının Nikahı Bâbı (فتح الباری، کتاب) (النكاح، باب نكاح المحرم)¹⁵⁷ örneğinde olduğu gibi bazen kitâb ve bâb adını zikretmektedir.

Bazen “âlimler dediler”,¹⁵⁸ “bazı âlimler dediler”¹⁵⁹ “bazı büyük/önemli âlimler dediler” (قال بعض الأعلام),¹⁶⁰ bazı fakîhler dediler¹⁶¹ gibi genellemeler yaparak da atıflarda bulunmaktadır.

Eserde bazen عن نقل kelimesiyle alıntılar yapılmıştır. Mesela İmâm Ahmed’den naklolunmuştur (نقل عن الامام الأحمدمد), Buhârî’den naklonulmuştur (نقل عن البخاري), Müslim’den naklolunmuştur (نقل عن مسلم)¹⁶² gibi ifadeler kullanılmıştır ki böyle durumlarda alıntının müşârun ileyh musannifin hangi kitabından yapıldığı belli olmamaktadır.

Şebbîr Ahmed, İmam Serahsî (ö 483/1090) için Şemsu’l-eimme,¹⁶³ İmam Pezdevi (ö 482/1089) için el-İmam Fahu’l-İslam¹⁶⁴ ve İbn Hacer (ö 852/1448) için Şeyhu’l-İslam¹⁶⁵ nitelendirmelerinde olduğu gibi bazı müelliflerin sadece lakaplarını zikretmekle yetinmektedir. Bunun sebebi, saygı gösterme gayesi ya da onların bu lakap ve künyeleriyle meşhur olmalarından olsa gerektir.

Esere dair yukarıda zikredilen özellikler, Enver Şah Keşmîrî’nin (ö.1352/1933) *Fethu'l-mülhim*’e yazdığı takriz mahiyetindeki tanıtımda on maddede özetlenmektedir. Keşmîrî kendi yazısının başında yaşadığı dönemde *Fethu'l-mülhim*’den önce *Sahîh-i Müslim*’in Hanefî âlimler tarafından şerhinin yapılmadığını ve bu konuda muhteva ve tarz olarak *Fethu'l-mülhim* gibi bir eseri bilmediğini söyledikten sonra eserin özelliklerini maddeler halinde sıralar. Keşmîrî’nin zikrettiği özellikler şunlardır: Yazarın müşkilâtü’l-

155 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 1:17, 27, 240; 3:218.

156 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 1:60. Benzer örnekler için bkz. 1:168; 2:126.

157 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 1:115.

158 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 1:18.

159 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 1:40.

160 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 1:20.

161 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 1:44.

162 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 1:19.

163 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 1:98.

164 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 1:29, 31, 45, 98.

165 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 1:17, 19.

hadisi açıklaması, âlimlerin görüşlerini bir araya getirmesi, zor ve kapalı kelimeleri örneklerle şerh etmesi, mezhep imamlarının görüşlerini zikretmesi, Hanefî mezhebini savunması, esrârü’ş-şerî’yi ortaya koyması, şüpheleri gidermesi, detaylı incelediği bazı hadisleri tahrîc etmesi, ihtilafî hadislerin aralarını çözüme kavuşturması ve temel kaynaklardan nakillerde bulunması.¹⁶⁶

D. Şârihin Kullandığı Kaynaklar

Osmânî’nin şerhini diğerlerinden özel kılan bir yönü de, şerhte hadislerin sened ve metin incelemelerinde önceki hadis şerhleri yanında bol miktarda hadis usûlü kaynaklarını, tefsirleri, lügatleri, usûl ve furû’ olmak üzere fıkıh eserlerini, tabakât, ilel ve cerh ta’dîl eserlerini de kullanmasıdır.

1. Şârihin Kendi Mukaddime’sinde Kullandığı Kaynaklar

Aşağıda görüleceği üzere Osmânî şerhinde pek çok kaynak kullanmıştır. Burada kullanılan kaynakların hemen tamamının dökümü verilecek, fakat makalenin hacmini aşmamak için sık rastlanan kaynaklar için eserden herhangi bir atf yapılmayacak, sadece müellifin nadir kullandığı kaynakların geçtiği yerlere atf yapmakla yetinilecektir.

Şârih’in, mukaddimesinde tefsir eserleri arasında Cessâs (ö.370/980), Zemahşerî (ö.538/1144) ve İbn Kesîr’in (ö.774/1373) tefsirlerinden istifade ettiği görülmektedir.

Hadis tahrîci konusunda *Kütüb-i Sitte*, hadislerin şerhi hususunda ise daha çok *el-Minhâc*, ve *Fethu’l-bârî*’den istifade edilmiştir. Bunlar dışında Beyhakî’nin (ö.458/1066) *el-Medhal’i*, İbn Abdilber’in (ö. 463/1071) *el-İstizkâr’ı*, İbnü’l-Cevzî’nin (ö. 597/1201) *el-Mevzûât’ı*, Zeylâ’î’nin (ö. 762/1360) *Nasbü’r-râye’si*, Suyûtî’nin (ö. 911/1505) *Kütü’l-muğtezi’si*, Şevkânî’nin (ö. 1250/1834) *Neylü’l-evtâr’ı* kullanılmıştır.

Karşılaştırma neticesinde bizim de katıldığımız Abdulfettâh Ebû Gudde’nin (ö. 1417/1997) tespitine göre¹⁶⁷ bu mukaddimedede kendisinden en çok istifade edilen hadis usûlü eseri, Tâhir el-Cezâirî’nin (ö. 1338/1920) *Tevcîhü’n-nazar’ı*dır. Müellif bazen ona atf yaparak, bazen de hiç isim zikretmeden ondan alıntılar yapmaktadır.¹⁶⁸ Bu alıntılarının bazısı birebir olmakla birlikte bazı yerlerde Cezâirî ve başkalarının görüşlerini memzûc bir şekilde zikreder. Bununla birlikte İbnü’s-Salâh’ın (ö. 643/1245) *Mukaddime’si*, Irâkî’nin

166 İşaret ettiğimiz yazı Farsça olarak ilk baskının birinci ve üçüncü cildinin sonunda bulunmaktadır.

167 Osmânî, *Mebâdî ilmi’l-hadîs ve usûlih*, 21; Ebû Gudde, “Ta’rîf bi-kitâbi Fethi’l-mülhim”.

168 Tespit edilebildiği kadarıyla Osmânî, 31 yerde ismini vererek, 15 yerde ise isimsiz olarak Cezâirî’den alıntılar yapmıştır. İsim zikredilmeksizin yapılan alıntılardan bazısı için krş. Osmânî, *Fethu’l-mülhim*, 1:18, 19, 71-74, 197-199, 200, 201 ile Tâhir el-Cezâirî, *Tevcîhü’n-nazar*, nşr. Abdulfettah Ebû Gudde (Haleb: Mektebetü’l-Matbû’âtî’l-İslâmiyye, 1995), 1:40, 41, 382-389, 214-218, 288, 298.

(ö. 806/1403) *Elfiyye'si*, Suyûtî'nin (ö. 911/1505) *Tedrib'i*, Sehâvî'nin (ö. 902/1497) *Fethu'l-muğîs'*inden de bol bol istifade etmektedir. Müellifin kullandığı diğer usûl kitapları ise şunlardır: Hâkim'in (ö. 405/1015) *Ma'rifetü ulûmü'l-hadis'i*, Hatîb Bağdâdî'nin (ö. 463/1072) *el-Kifâye'si*, Hâzîmî'nin (ö. 584/1188) *Şürâtü eimmeti'l-hamse ve el-İ'tibâr fi'n-nâsih ve'l-mensûh'u*, Nevevî'nin (ö. 676/1278) *et-Takrîb'i*, İbn Dakîkî'l-İd'in (ö. 702/1302) *el-İktirâh'ı*, Tîbî'nin (ö. 743/1342) *el-Hülâsa fi ma'rifeti'l-hadis'i*, Alî el-Kârî'nin (ö. 1014/1606) *Şerhu'n-Nuhbe'si*.

Rical eserlerinden Zehebî'nin (ö. 748/1348) *Mîzân'ı*, ve İbn Hacer'in (ö. 852/1448) *Takrîb'*inden istifade edilmiştir.

Kelâmî konularda tespit edebildiğimiz kadarıyla sadece Ebu'l-Hasen el-Beşâirî'nin *İsmetü'l-enbiyâ'*sından yararlanılmıştır.

Fıkıh ve usûl eserlerinden istifade edilirken en fazla Pezdevî'nin (ö. 482/1089) *Usûl'ü* ve Alâuddin Abdülazîz el-Buhârî'nin (ö. 730/1330) ona yazdığı şerhi *Keşfü'l-esrâr*, İbnü'l-Hümâm'ın (ö. 861/1457) *et-Tahrir'i* ve Şâtubî'nin (ö. 790/1388) *el-Muvâfakât'ı* kullanılmıştır. Bunlar dışında şu eserlerden de istifade edilmiştir: İbn Hazm'ın (ö. 456/1063) *el-Muhallâ'sı*, Ebû İshâk eş-Şîrâzî'nin (ö. 476/1083) *el-Lümâ'ı*, Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) *el-Müstasfâ'sı*, Teftâzânî'nin (ö. 793/1390) *et-Telvîh 'ala't-Tavdîh'i*, İbn Emîrî'l-Hâc'ın (ö. 879/1474) *et-Takrîr'i*.

Şârihin nadiren kullandığı kaynaklar ise şöyledir: Halîlî'nin (ö. 446/1054) *el-İrşâd'ı*,¹⁶⁹ Sem'ânî'nin, (ö. 489/1096) *Kavâtiu'l-edille'si*,¹⁷⁰ İbnü'l-Kattân'ın (ö. 628/1230) *Beyânü'l-vehm ve'l-ihâm'ı*,¹⁷¹ İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) *Müntheh'el-vüsûl'ü*,¹⁷² İbn Teymiyye'nin (ö.728/1328) *Minhâcü's-Sünne'si*,¹⁷³ Sübkî'nin (ö. 771/1370) *Tabakât'ı*,¹⁷⁴ Bülkînî'nin (ö. 805/1403) *Mahâsinü'l-İstilah'ı*,¹⁷⁵ Muhibbullâh Hindî'nin (ö. 1119/1707) *Müsellemü's-sübûtu*,¹⁷⁶ Şâh Veliyullah ed-Dihlevî'nin (ö.1176/1762) *Huccetullahi'l-bâliğ'a'sı*,¹⁷⁷ Şevkânî'nin (ö.1250/1834) *İrşâdü'l-fuhûl'u*.¹⁷⁸

Mukaddimedede kullanılan kaynakların sayısı çok olmakla birlikte bazı yerlerde bu kaynaklardan doğrudan istifade yerine, dolaylı şekilde kullanıldığı görülmektedir. Mesela bir yerde sırasıyla Suyûtî, İbnü's-Salâh, İbn Dakîkî'l-

169 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 1:107.

170 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 1:45.

171 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 1:78.

172 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 1:27.

173 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 1:26.

174 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 1:146.

175 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 1:75.

176 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 1:78.

177 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 1:174.

178 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 1:51.

İd’ , İbn Kesîr, Irâkî, Bülkînî, ve İbn Hacer’e yapılan atıfların tamamı bizzat bu âlimlerin eserlerinden değil Cezâirî’nin *Tevcîh*’inden alınmıştır.¹⁷⁹

2. *Sahîh-i Müslim*’in Şerhinde Kullandığı Kaynakları

Sahîh-i Müslim’i şerh ederken müellif tefsir, hadis, fıkıh ve usûlu, lügat, makâsîd gibi konular hakkında ana kaynaklardan istifade etmekte ve ilgili eserleri bolca kullanmaktadır. Pek çok kaynak içerisinde en fazla istifade ettiği eserler arasında Kâdî İyâz’ın (ö. 544/1150) *İkmâlü’l-Mü’lim*’i, Kurtubî’nin (ö. 671/1273) *el-Müfihim*’i, İmam Nevevî’nin (ö. 676/1277) *el-Minhâc*’ı, Übbî’nin (ö. 828/1425) *İkmâlu İkmâli’l-Mü’lim*’i, İbn Hacer’in (ö. 852/1448) *Fethu’l-bâri*’si, Aynî’nin (ö.855/1451) *Umde*’si ve Ali el-Kârî’nin (ö. 1014/1605) *Mirkât*’ı yer almaktadır.

Hadis usûlu ve benzeri konular için İbn Abdilberr (ö. 463/1071), Hafîb el-Bağdâdî (ö. 463/1072), İbnü’s-Salâh (ö. 643/1247) ve Tâhir el-Cezâirî’nin (ö. 1338/1920) eserlerinden istifade edilmiştir. Ricâl ile ilgili olarak da Zehebî’nin (ö. 748/1347) *Mîzân*’ı ile İbn Hacer’in (ö. 852/1449) *Tezîb*’i kullanılmıştır.

Fıkıh ve fıkıh usûlu konusunda Kâsânî’nin (ö. 587/1191) *Bedâi’u’s-sanâî*’si, Merğînânî’nin (ö. 592/1197) *el-Hidâye*’si, Bâbertî’nin (ö. 786/1583) ona yazdığı şerhi *İnâye*’si, İbnü’l-Hümâm’ın (ö. 861/1457) *et-Tahrîr*’i ve İbn Emîri’l-Hâc’ın (ö. 879/1474) ona yazdığı şerh olan *et-Tahrîr ve’t-Tahbîr*’i, İbn Nüceym’in (ö. 970/1563) *Bahru’r-râik*’i, İbn Âbidîn’in (ö. 1252/1836) *Reddû’l-muhtâr*’ı, İbrâhîm el-Halebî’nin (ö. 956/1549) *el-Gunye*’si ve İbn Kayyim’in (ö. 751/1350.) *İ’lâmü’l-muvakkîin*’inden faydalanılmıştır.

Akaidla ilgili İbn Teymiye’nin (ö. 728/1328) *Kitabü’n-nübüvât*’ı, Abdülvehhâb eş-Şa’rânî’nin (ö. 973/1565) *el-Yevâkî*’i, Enver Şâh Keşmîrî’nin (ö. 1352/1933) *İkfâru’l-mülhidîn*’i kullanılmıştır.

Makâsîd ve tasavvuf konusunda Gazzâlî (ö. 505/1111), İbn Arabî (ö. 638/1239) ve Şah Veliyyullah ed-Dihlevî’nin (ö. 1176/1762) eserlerine müracaat edilmiştir.

Şârihin dönemin önemli âlimlerinden olan Mahmud Hasen Diyûbendi (ö. 1339/1920) ve Enver Şah el-Keşmîrî (ö. 1352/1933) ile belli bir zaman birlikte olması, onlardan hatırı sayılır miktarda ilim öğrenmesine imkân sağlamıştır. Muhtemelen şerhte mezkûr âlimlere atfen yaptığı kimi alıntılar¹⁸⁰ müellifin şifahi yolla elde ettiği ve onların eserlerinde bulunmayan bilgilerdir.

Kaynak açısından şerhi genel bir şekilde değerlendirmek gerekirse, eserde klasik İslâmî kaynaklar haricinde en fazla kullanılan eserlerin Şah Veliyyullah

179 Krş. Osmânî, *Fethu’l-mülhim*, 1:51 ile Cezâirî, *Tevcîhü’n-nazar*, 1:382-389. Benzer bir örnek için krş. Osmânî, *Fethu’l-mülhim*, 1:89 ile Şemseddîn es-Sehâvî, *Fethu’l-muğîs bi-şerhi Elfiyeti’l-hadîs*, (Mısır: Mektebetü’s-Sünne, 2003), 1:233.

180 Osmânî, *Mevsû’atü Fethi’l-mülhim*, 2:447.

ed-Dihlevî (ö. 1176/1762) ve Enver Şâh el-Keşmîrî'nin teliflerinin olduğu dik-
kati çekmektedir.

Yukarıda zikredilen kaynaklar dışında şerhte nadiren kullanılan eserler
şunlardır: Ebü'l-Velîd el-Bâcî'nin (ö. 474/1082) *Ricâlü'l-Buhârî'si*,¹⁸¹ Beğavî'nin
(ö. 516/1112) *Şerhu's-Sünne'si*,¹⁸² İbnü'l-Arabî'nin (ö. 543/1148) *Şerhu't-Tir-
mizî'si*,¹⁸³ Kâdî İyâz'ın (ö. 544/1150) *eş-Şifâ'sı*,¹⁸⁴ İbn Rüşd'ün (ö. 595/1198)
Bidâye'si,¹⁸⁵ Muhyiddîn İbn Arabî'nin (ö. 638/1239) *eş-Şerî'atü ve'l-hakîka'sı*,¹⁸⁶
İbn Bezîze'nin (ö. 663/1266-67) *Şerhu'l-ahkâm'ı*,¹⁸⁷ İbn Haldûn'un (ö. 808/1406)
Mukaddime'si,¹⁸⁸ İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *el-Fetâvâ el-fikhiyye'si*,¹⁸⁹ Emîr el-
Yemânî (es-San'ânî)'nin (ö. 1182/1768) *Sübülü's-selâm'ı*,¹⁹⁰ Abdülazîz Dih-
levî'nin (ö. 1239/1823) *Bostânu'l-muhaddisîn'i*,¹⁹¹ Kâsım Nânutevî'nin
(ö.1297/1880) *Takrîr-i dilpezir'i*,¹⁹² Sehârenpûrî'nin (ö. 1346/1927) *Bezlü'l-
mechûd'u*,¹⁹³ Enver Şâh el-Keşmîrî'nin *Akîdetül-İslâm-i fi hayât-i İsâ aleyhi's-se-
lam'ı*,¹⁹⁴ Siddîk el-Kannûcî'nin (ö. 1357/1938) *es-Sirâcu'l-vehhâc'ı*,¹⁹⁵

Değerlendirme ve Sonuç

Şimdiye kadar tespit edilebildiği kadarıyla *Fethu'l-mülhim* üzerinde iki ma-
kale, iki yüksek lisans ve bir doktora tezi çalışması yapılmıştır. Bu makale
doktora tezi dışındaki çalışmalar görüldükten sonra çalışılmasında fayda gö-
rülen bir araştırmadır. Nitekim bu çalışmada önceki araştırmaların bir tekrarı
yapılmayıp daha çok bunların ele almadığı konulara yoğunlaşmış ve makale
boyunca yer yer ifade edildiği gibi söz konusu çalışmalarda göze çarpan bazı
eksikliklere de işaret edilmiştir.

Eserin başında hadis usûlüyle ilgili geniş ve kapsamlı bir mukaddimenin
bulunması şerhe apayrı bir değer kazandırdığı gibi, şârihin hangi usûl bilgi-
leri muvacehesinde şerh yaptığını bilmek bakımından önem arz etmektedir.
Ayrıca mukaddimenin, hadis, sübût, isnad, sıhhat ve metin incelemeleri ba-

181 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 4:350.

182 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 3:166, 229.

183 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 1:371.

184 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 5:154.

185 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 2:308; 5:13, 232; 6:378.

186 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 1:434.

187 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 4:16.

188 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 1:316.

189 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 5:70.

190 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 4:318.

191 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 3:481.

192 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 1:354. Urduca dilinde yazılmış bir eser.

193 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 4:130, 318.

194 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 3:497.

195 Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 2:131.

kımından Hanefî usûl bilgilerini içeriyor olması, sadece şerh değil aynı zamanda Hanefî Hadis Usûlü konularının bilinmesine de katkı sunmaktadır. Bundan dolayı bir Hanefî tarafından yazılan bu çalışmanın Hanefî bakış açısını yansıtan önemli bir çalışma olduğunu söylemek yerinde olur. Ayrıca mezkûr mukaddime, hususi bir akademik çalışmayı gerektirecek kıymetli bilgiler içermektedir.

Eser, rical, fıkıh ve usûlü, akâid, ahlak gibi konuların yanı sıra esrârü’ş-şerî’a ve tasavvuf ilmine dair oldukça faydalı bilgileri havidir. Böylece hadislerin açıklamalarında hükmün zâhirî yönleriyle birlikte bâtînü (işârî) yönü de ihmal edilmemiş olmaktadır.

Osmânî’nin bu telifinden önce bir Hanefî âlimin *Sahîh-i Müslim* üzerine kaleme aldığı çok az şerhin bulunması *Fethu’l-mülhim*’in önemini bir miktar daha bariz kılmaktadır. Bu açıdan eser *Sahîh-i Müslim*’deki hadisleri Hanefî merkezli yorumlayan en kapsamlı ve değerli çalışmaların başında gelmektedir.

Kaynakça

- Ahatlı, Erdinç. “Türkiye’de Hadisi Anlama Çalışmaları: Ahmed Davudoğlu ve Müslim Şerhi Örneği.” *Hadis Tetkikleri Dergisi* 3, sy. 1 (2005): 73-89.
- Atâ’urrahmân. “eş-Şeyh Şebbîr Ahmed el-Osmânî ve menhecühû fi kitâbihî Fethi’l-mülhim.” Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası İslam Üniversitesi İslamabad, ts.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis İstılahları Sözlüğü*. İstanbul: İFAV, 2013.
- Beydâvî, Ebû Ya’lâ el-Mağribî. *et-Ta’lîkâtü’l-müstezrafe ‘ale’r-Risâleti’l-müstetrafe*. Beyrût: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2011.
- Brockelman, Carl. *Târîhu’l-edebî’l-‘arabî*. Çeviren Abdülhalîm en-Neccâr. Mısır: Dâru’l-Ma’ârif, ts.
- Buhârî, Muhammed Ekber Şâh. *Bîs ‘Ulemâ’i Hak*. Lahor: Mektebe Rahmâniyye, ts.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâ’îl. *el-Câmi’u’s-sahîh*. Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 2002.
- Cezâirî, Tâhir. *Tevcîhü’n-nazar*. Neşreden Abdülfettah Ebû Gudde. 2 cilt. Halep: Mektebetü’l-Matbû’âtî’l-İslâmiyye, 1995.
- Dâûdî, Khalid Zaferullâh. *Şah Veliyullah Dihlevî’den Günümüze Pakistan ve Hindistan’da Hadis Çalışmaları*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.
- Ebû Gudde, Abdülfettâh. “Ta’rîf bi-kitâbi Fethi’l-mülhim şerhi Sahîhi Müslim ve sâhibihî el-Allâme Şebbîr Ahmed el-Osmânî –rahımehullah- me’a tenvîhi bi-hidmâtî’l-ulemâ’i’l-Hünûd li-ulûmî’l-hadîs.” *Mecelletü’l-d-Dâ’î* 37, sy. 1-4 (2012-13).
- <http://www.darululoom-deoband.com/arabic/magazine/tmp/1363152533fix4sub3file.htm> (12-02-2018)
- Gavrî, Seyyid Abdülmâjid. “Fethu’l-mülhim, bi-Şerhi Sahîhi Müslim li’ş-Şeyh Şebbîr Ahmed el-Osmânî Dirâse Hadîsiyye.” *el-Hadîs Dergisi*, sy. 13 (2017): 137-165.
- Hakkânî, Abdülkayyûm. “Tezkire ve Sevânih Allâme Şebbîr Ahmed Osmânî.” *el-Kâsim* 9, sy. 6-8 (2005).

Hasenî, Abdülhay. *es-Sekâfeti'l-İslâmiyyetü fi'l-Hind*. Dimaşk: Mecma'u'l-Lügati'l-'Ara-
biyye, 1983.

<http://www.aljazeera.com.tr/haber/1370-yillik-kuran-i-kerim-yazmasi> (13-04-2018).

<https://www.birmingham.ac.uk/facilities/cadbury/TheBirminghamQuranManuscript.aspx> (10-04-2018).

İbn Kâdî Şühbe, Ebû Bekr b. Ahmed. *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*. Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1407.
İbnü's-Salâh, Ebû 'Amr Osmân. *Siyânetu Sahîhi Müslim mine'l-ihlâtî ve'l-ğalat ve
humâyetühû mine'l-iskâtî ve's-sekat*. Neşreden Muvaffak b. Abdillâh. Beyrût:
Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2007.

İtyûbî, Muhammed b. Ali. *el-Bahru'l-muhîtu's-seccâc fi şerhi Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*.
24 cilt. Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzî, 1426-1433.

Kandemir, Yaşar. "el-Câmiu's-Sahîh." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7:124-
129. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Kannûcî, Sıddık Hasen Hân. *el-Hıtta fi zikri's-sihâhi's-sitte*. Beyrût: Dâru'l-Celîl. ts.

Kastallânî, Ahmed b. Muhammed. *el-Mevâhibü'l-ledûniyye*. Kâhire: Mektebetü't-Tev-
fîkiyye, ts.

Kevserî, Muhammed Zâhid. *Makâlâtu'l-Kevserî*. Kâhire: Mektebetü't-Tevfîkiyye. ts.

Mecîdî, Ömer. "Şürühâtü Sahîhi Müslim el-Mağribiyye." *Da'vetü'l-Hak Dergisi* 29, sy.
3. <http://www.almarkaz.ma/Article.aspx?C=5890#> (17-02-2018)

Mermertaş, Yusuf Ziya. "Şebbîr Ahmed Osmani ve Fethü'l-Mülhim'deki Şerh Me-
todu." Yüksek Lisans tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2017.

Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmiu's-sahîh*. Neşreden Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 cilt.
Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref. *el-Minhâc şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*.
18 cilt. Kâhire: Müessesetü'l-Kurtuba, 1994.

Osmânî, Şebbîr Ahmed. *Fethu'l-mülhim bi-şerhi Sahîhi'l-İmam Müslim b. el-Haccâc el-Ku-
şeyrî*. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 2006.

Osmânî, Şebbîr Ahmed. *Fethu'l-mülhim*. 2 cilt. Bicorn/Hindistân: Medîne Berki Pres,
1934-1936; 3. cilt. Câlender/Hindistân: Bânde Pres, 1938.

Osmânî, Şebbîr Ahmed. *Mebâdî ilmi'l-hadîs ve usûlih*. Kâhire: Dâru's-Selâm, 2018.

Osmânî, Şebbîr Ahmed. *Mevsû'atü Fethi'l-mülhim bi-şerhi Sahîhi'l-İmam Müslim b. el-
Haccâc el-Kuşeyrî*. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 2006.

Osmânî, Şebbîr Ahmed. *Tefsir-i Osmânî*. Neşreden Muhammed Velî Râzî. 3 cilt. Karaçi:
Dâru'l-İşâ'at, 2007.

Özşenel, Mehmet. *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2014.

Sa'dî, Semî'ullah. "Devre cedîd ka Hadîsî zahire, ek ta'ârufî câize." *eş-Şerî'a* 28, sy. 9
(2017): 18-28.

Sa'dî, Semî'ullah. "Devre cedîd ka Hadîsî zahire, ek ta'ârufî câize." *eş-Şerî'a* 28, sy. 11
(2017): 18-28.

Sehâvî, Şemseddin. *Fethu'l-muğîs bi-şerhi Elfîyeti'l-hadîs*. Mısır: Mektebetü's-Sünne,
2003.

Sezgin, Fuâd. *Târîhu't-türâsi'l-'arabî*. Çeviren Mahmûd Fehmî Hicâzî. Riyâd: İdâretü's-
Sekâfeti'l-İslâmiyye, 1991.

Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Tedribü'r-râvî şerhu Takrîbi'n-Nevevî*.
Riyâd: Mektebetü'l-Kevser, 1995.

Şemseddîn, Zeytûn Begüm. “Fethu’l-mülhim bi-şerhi Sahîhi Müslim Dirâse Tahlîliyye.” *Ma’ârif-i İslâmî* 1, sy. 1 (2002): 189-221.

Şemseddîn, Zeytûn Begüm. “Şebbîr Ahmed el-Osmânî ve Kitâbuhû Fethu’l-mülhim, Dirâse Nakdiyye.” Doktora Tezi, Pencâb Üniversitesi, 1984.

Şerkotî, Envâru’l-Hasen. *Hayât-i Osmânî*. Karâçî: Mektebetü Dâri’l-’Ulûm, 2014.

Shabbir Aḥmad ‘Uthmānī and His Book “Fath al-Mulhim bi sharḥi Şaḥīḥ al-Imām Muslim”

(Extended Abstract)

Erdinç AHATLI*
İnam ul HAQ**

The second most robust collection of Prophet Muhammad’s (PBUH) sayings, actions, and silent confirmations after Şaḥīḥ Bukhārī is the book of Imām Muslim known as Şaḥīḥ Muslim. Since its inception, the comprehensiveness, organization of the content and standardized authenticity of this book make it hold a central position in the relevant Muslim scholarship. Muslim scholars wrote many books on different aspects of Şaḥīḥ Muslim among which commentaries took a significant place in this contribution. It has been observed that more than 100 commentaries have been written in Arabic, Urdu, Persian, and Turkish languages only on Şaḥīḥ Muslim. Furthermore, scholars are still proceeding to contribute in the same direction. Amongst contemporary commentaries, the commentary of Pakistani scholar Shabbir Aḥmad ‘Uthmānī called *Fath al-Mulhim* is considered as an outstanding piece of writing from different aspects. Yet, he only managed to cover till the unit of *Nikāḥ* (marriage contract). The first edition of his work was published in three volumes from 1933 to 1938. Later, further editions of his book were also published. Then, another well-known Pakistani scholar (Mufti Taqī ‘Uthmānī) completed the remaining part of Shabbir Aḥmad ‘Uthmānī’s target commentary accordingly. Now, the complete commentary has been published in 2006 in 12 volumes by Damascus based Al-Qalam Publishers and Beirut based Dāru İḥyā al-Turāth publishers. Among these publishers, Al-Qalam’s publication is more comprehensive and reliable.

This commentary is widely acknowledged and appreciated by the Muslim scholars. In addition, two research articles (both are in Arabic, one of these is

---

* Assoc. Prof. Dr., Sakarya University Faculty of Theology (eahatli@sakarya.edu.tr)

DOI: <http://dx.doi.org/10.17335/sakaifd.417644> ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5663-7540>

Geliş T. / Received Date: 21/04/2018

Kabul T. / Accepted Date: 06/06/2018

** Ph.D. Candidate, Sakarya University Institute of Social Sciences

(inaseem_84@yahoo.com) ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4246-9619>

published from Pakistan and the second one is published from Malaysia), two Master theses (one from International Islamic University, Pakistan and the other from Ondokuz Mayıs University, Turkey) and one PhD thesis (from Punjab University Lahore, Pakistan) have been written on *Fath al-Mulhim*. Researchers of this article have specially aimed at fulfilling the lack of information about the mentioned research works on *Fath al-Mulhim*.

In terms of its research methodology, this book is similar to the classic Islamic literature. Therefore, it is full of quotations from the very basic Islamic sources along with the author’s own critical and analytical study. In the commentary, he quoted passages word by word and described its multiple dimensions comprehensively. He referred to the sources in a different style, at some places just mentioned the name of the book, at other ones just the name of author, and sometimes he mentioned both (book’s and its author’s name).

It is one of the significant features of this book that it includes a comprehensive introduction (*muqaddama*) about various aspects of Hadith Sciences. In this regard, the author benefitted from two different schools of thought which are scholars of Hadith and Islamic jurists. Therefore, its readers can take benefit from the academic contributions of both schools at once. Among these topics the issues related to Şahîh Muslim and the opinion of Ḥanafî school of thought have been greatly emphasized in this introductory note. This part of the book is also published separately under the title *Mabâdi ilm al-Ḥadîth wa Uşûlihî*.

The characteristics of this work in general are marked as follow: The author rightly explains the ambiguous (difficult and complex) topics of Hadith (*mushkilât al-hadîth*). He tries to gather scholars' views in the related context and also adds his own point of view with arguments. He brings description to the confusing and unclear words with examples, and tries to cover the views of sectarian imams (Mâlikî, Ḥanafî, Şâfiî, and Ḥanbalî, etc.) in the commentary. He boldly defends the Ḥanafî sect’s point of view on the controversial issues with arguments. Commentary also includes the valuable quotations from *asrâr al-sharî* (spirituality and philosophy of Islamic law and practices), the answers to the related questions and objections about Hadiths, and

endeavours to resolve the contradiction between hadiths. All of which mentioned above has completed his work with the help of main and original sources of the subject.

This work seems prominent among the commentaries of Şahîh Muslim, where no proponent of Hanafî school of thought contributed comprehensively. Therefore, *Fath al-Mulhim* is on the top ranking contributions in commentary section of Hadith in general and significant work on Şahîh Muslim in particular from Hanafî school of thought. Distinctively, it contains the valuable content on *asrâr al-sharî* and Islamic mysticism. In conclusion, this book presents both the extrinsic and intrinsic (spiritual) aspects of respective Islamic teachings.